

Socialinė struktūra ir anomija*

Šiuolaikinei psichologinei bei sociologinei teorijai, o ankstesnei – dar labiau, būdingas ryškus po- linkis aiškinti socialinių struktūrų veikimo sutrikimus socialinės kontrolės negalėjimu suvaldyti stiprių žmogaus biologinių impulsų. Žmogaus ir visuomenės santykių vaizdas, kurį implikuoja ši doktrina, yra ir labai aiškus, ir labai abejotinas. Pradedama biologiniais žmogaus impulsais, kurie veržiasi visapu- siškai pasireikšti. Toliau eina socialinė tvarka, kuri laikoma priemone tiems impulsams kontroliuoti, socialiai transformuoti įtampą ir “išsižadėti instinktyvaus pasitenkinimo” (vartojant Freudo žodžius). Nepaklusnumas socialinės struktūros reikalavimams šiuo atveju aiškinamas žmogaus prigimtimi.¹ Kas kartais prasiveržia per socialinę kontrolę, ir yra biologiniai impulsai. Kartu implikuojama, kad konfor- miškumas yra utilitarinio apskaičiavimo ar sąlyginio reflekso rezultatas.

Pastaruoju metu tokios teorijos smarkiai pasikeitė. Jau nebėra akivaizdu, kad žmogus yra prie- šingas visuomenei dėl nepaliaujamo karo tarp biologinių impulsų ir socialinių varžtų. Žmogaus vaiz- davimas nežabotų impulsų gniutulu darosi panašesnis į karikatūrą negu į portretą. Kita vertus, nu- krypimai nuo nustatytų elgesio normų vis plačiau analizuojami sociologiniu požiūriu. Mat koks bebūtų biologinių impulsų vaidmuo, lieka neatsakytas klausimas, kodėl deviantinio elgesio dažnis skiriasi įvairiose socialinėse struktūrose ir kaip tai atsitinka, kad nukrypimai jose yra skirtingo pobūdžio. Kaip ir anksčiau, mes šiandien dar daug ko nežinome apie procesus, kuriems vykstant socialinės struktūros sukuria tokias aplinkybes, kad socialinių kodeksų pažeidimas yra “normalus” (t.y. lauktinas) atsakas.² Šiame straipsnyje bandau nušviesti šią problemą.

Šio straipsnio konceptualinė schema skirta būti sisteminiu pagrindu, analizuojant deviantinio elgesio socialinius ir kultūrinius šaltinius. Mano svarbiausias tikslas yra atrasti, kaip kai kurios *socialinės struktūros verčia tam tikrus asmenis visuomenėje elgtis nekonformistiškai*. Jeigu mes galime identifikuoti grupes, kurios tokiu būdu ypač stipriai įtakoja, tokiose grupėse turėtų pasireikšti ypač aukšti deviantinio elgesio dažniai. Ne todėl, kad tokioms grupėms priklausantys žmonės yra ypatingi fiziškai, bet todėl, kad jie normaliai atsako į savo socialinę situaciją. Mano požiūris yra sociologinis. Aš nagrinėju deviantinio elgesio *dažnių* variacijas, o ne jo įvykius (*incidence*).³ Jeigu mano tyrimas pavyko, tai aptiksime, kad kai kurios deviantinio elgesio formos yra tiek pat normalios psichologiškai, kaip ir konformistinis elgesys. Turėsime paneigti deviacijos ir psichologinio nenormalumo sutapatinimą.

* Social Structure and Anomie. Straipsnis pirmą kartą skelbtas žurnale *American Sociological Review*, 1938, vol. 3. Pradedant 1949 m., daugybę kartų pakartotinai skelbtas R. Merton darbu rinktinėje *Social Theory and Social Structure*. Versta iš 1968 m. leidimo, New York: Free Press, p. 185 – 214. (Vert. past.)

¹ Žr., pvz., Freud S. *Civilization and Its Discontents (passim)*, ir ypač p. 63); Jones E. *Social Aspects of Psychoanalysis*, London, 1924, p. 28. Freudo koncepcija yra “prigimtinės nuodėmės” doktrinos atmaina, o mano teoriją galima pavadinti “iš visuomenės kilusios nuodėmės” (*socially derived sin*) doktrina.

² “Normalus” ta prasme, kad jis yra psichologiškai lauktinas, nors kultūros požiūriu ir neapčiuoatas atsakas į tam tikras socialines sąlygas. Šiuo teiginiu neneigiu deviantinio elgesio *įvykių* priklausomybės nuo biologinių ir asmeninių skirtumų. Šita problema čia tiesiog nesvarstoma. Aš manau, kad James S. Plantas sako tą patį kaip ir aš, rašydamas apie “normalių žmonių normalią reakciją į nenormalias sąlygas”. Žr. jo *Personality and the Cultural Pattern*, New York, 1937, p. 248.

³ Požiūrį, kurio čia laikausi, taikliai aprašė Edwardas Sapiras. “Socialinio mokslo problemos priklauso tai pačiai rūšiai, kaip ir individualaus elgesio problemos, bet jos skiriasi savo specifiškumu laipsniu. Psichologijai arba psichiatrijai, o ne socialiniam mokslui priklauso visi teiginiai apie elgesį, kurie eksplicitiškai ar implicitiškai akcentuoja tam tikrų asmenybių arba asmenybių tipų aktualią, integralią patirtį. Nėkalbant visai tiksliai, socialiniam mokslui apie elgesį priklauso visi teiginiai, kurie abstrahuojasi nuo tam tikro individo ar individų elgesio, arba nuo fiziškai ir psichologiškai apibrėžtų individų tipų elgesio, kad išryškintų tam tikrus lūkesčius apie tuos individualaus elgesio aspektus, kurie yra žmonėms bendri kaip tarpasmeninis arba “socialinis” pavyzdys. Aš čia pasirinkau antrąjį požiūrį; nors aš kalbėsiu apie nuostatas, vertybes ir funkcijas, aš tai darysiu, klausdamas, kaip socialinė struktūra skatina arba slopina jų pasireikšimą tam tikro tipo situacijose. Žr.: Sapir E. Why cultural anthropology needs the psychiatrist. – *Psychiatry*, 1938 / 1, p. 7 – 12.

Kultūrinių tikslų ir institucinių normų pavyzdžiai (*patterns*)

Tarp tų elementų, kurie sudaro socialines ir kultūrinės struktūras, du yra ypač svarbūs. Jie susiję konkrečiose situacijose, bet juos galima atskirti analitiškai. Pirmasis elementas yra kultūros apibrėžti tikslai, ketinimai ir interesai, kurie pripažįstami teisėtais visiems ar esantiems tam tikroje padėtyje visuomenės nariams. Tikslai yra daugiau ar mažiau integruoti (integracijos laipsnis yra empirinis klausimas) ir apytikriai surikiuoti tam tikroje vertybių hierarchijoje. Dominuojantys tikslai, kuriems tenka nevienodai daug jausmų ir reikšmės, sudaro siekių sferą. Tai dalykai, kurių verta siekti. Jie yra pagrindinis, bet ne vienintelis komponentas to, ką Lintonas pavadino “grupinio gyvenimo projektais”. Biologiniai žmogaus impulsai jų nedeterminuoja, nors kai kurie (bet ne visi) yra tiesiogiai su jais susiję.

Antrasis kultūrinės struktūros elementas apibrėžia, reguliuoja ir kontroliuoja priimtinius šių tikslų siekimo būdus. Kiekviena socialinė grupė turi ne tik kultūrinius tikslus, bet ir papročius ar institucijas, reguliuojančias procedūras, kurios yra leidžiamos, siekiant šių tikslų. Šitos reguliuojančios normos nebūtinai sutampa su techninėmis arba efektyvumo normomis. Daugelis procedūrų, kurios atskirų individų požiūriu būtų pačios efektyviausios (prievara, apgaulė, jėga), siekiant trokštamų vertybių, neįeina į institucinę leisto elgesio sritį. Kartais neleidžiamos ir tokios procedūros, kurios būtų efektyvios pačiai grupei. Pavyzdžiu gali būti istoriniai tabu vivisekcijai, medicininiais eksperimentams, sociologinei “šventų” normų analizei. Šiais atvejais, priimtimumo kriterijus yra ne techninis efektyvumas, bet turintys moralinį krūvį jausmai (grupės daugumos arba tų grupės narių, kurie gali šiuos jausmus paremti jėga ir propaganda). Visais atvejais, institucionalizuotos normos apriboja priemonių kultūriniam tikslams siekti pasirinkimą.

Sociologai dažnai sako, kad šią kontrolę vykdo “papročiai” arba socialinės institucijos. Tokie teiginiai yra teisingi, bet būdami pernelyg glausti jie nutyli faktą, kad kultūros standartizuota praktinė veikla nėra vienalytė. Tos veiklos procedūros yra plataus diapazono kontrolės formų objektas. Tai gali būti arba įsakyti, arba rekomenduoti, arba leisti, arba uždrausti elgesio pavyzdžiai. Vertinant socialinės kontrolės funkcionavimą, būtina atsižvelgti į šias variacijas, kurias apytikriai nurodo terminai *preskripcija*, *preferencija*, *leidimas* ir *draudimas*.

Be to, teiginys, kad kultūriniai tikslai ir institucionalizuotos normos drauge suteikia vyraujančiai praktikai jos pavidalą, nėra tolygus teiginiui, kad kultūrinių tikslų ir institucionalizuotų normų santykis nesikeičia. Kultūrinis akcentas, tenkantis tam tikriems tikslams, keičiasi nepriklausomai nuo akcento institucionalizuotoms priemonėms. Tam tikrų ypatingų tikslų vertė kartais gali būti labai smarkiai, o kartais net ir išimtinai pabrėžiama, palyginti mažai tesirūpinant instituciškai įsakytomis (*prescribed*) šių tikslų siekimo priemonėmis. Šio tipo ribiniam atvejui būdinga, kad alternatyvinių procedūrų diapazoną kontroliuoja vien techninės, o ne institucinės normos. Šiuo hipotetiniu ribiniu atveju bet kokios procedūros yra leidžiamos, jeigu tik galima tikėtis, kad jomis pats svarbiausias tikslas bus pasiektas. Tai būdinga silpnai integruotos kultūros tipui. Priešingą ribinį tipą reprezentuoja grupės, kurių veikla, iš pradžių buvusi instrumentine, transformavosi į savitiksle, neturinčią tolimesnių tikslų veiklą. Pradiniai tikslai užmirštami, o institucijų reikalaujamas elgesys tampa ritualu.⁴ Pagrindine vertybe tampa klusnumas. Taip užtikrinamas laikinas socialinis stabilumas, – tačiau lankstumo sąskaita. Kadangi kultūros leistų elgesio alternatyvų diapazonas yra griežtai apribotas, nėra bazės prisitaikyti prie naujų sąlygų. Išsivysto tradicijų sukaustyta, “šventa” visuomenė, vengianti naujovių. Tarp šių dviejų kraštutinių tipų išsiskiria visuomenės, kurios išlaiko kultūrinių tikslų ir institucionalizuotos praktikos pusiausvyrą. Tai integruotos ir palyginti stabilios visuomenės, kurios tuo pat metu kinta.

Šių dviejų socialinės struktūros fazių pusiausvyrą išlieka tol, kol individai yra patenkinti, paisydami abiejų kultūrinių apribojimų: ir pasiekdami tikslus, ir siekdami jų instituciniais kanalais. Svarbus ir rezultatas, ir procesas, ir padarinys, ir veiksmas. Kad konkurencinė santvarka išliktų, pasitenkinimą turi teikti ir pats dalyvavimo konkurencijoje faktas, ir pergalė prieš konkurentus. Jeigu

⁴ Su šiuo ritualizmu gali būti asocijuota mitologija, kuri racionalizuoja šią praktiką taip, kad ji tebeatrodo priemone. Tačiau dominuoja spaudimas griežtai laikytis ritualo nepriklausomai nuo mitologijos. Ritualizmas būna pats nuosekliausias tada, kai tokių racionalizacijų visai nereikia.

svarbus tik konkurencijos rezultatas, tie, kurie nuolat pralaimi, pasisako už žaidimo taisyklių pakeitimą (ir juos galima suprasti). Aukos, kurių kartais (Freudas klaidingai manė, kad visada) reikalauja institucinių normų paisymas, turi būti kompensuotos. Statusų paskirstymas per konkurenciją turi būti organizuotas taip, kad *visose padėtyse* galima būtų tikėtis pozityvaus atpildo už statuso pareigų paisymą. Priešingu atveju, kaip tuoj paaiškės, elgiamasi deviantiškai. Tai ir yra mano pagrindinė hipotezė: sociologiniu požiūriu, nukrypstantysis elgesys yra simptomas, rodantis, kad kultūros peršami siekiai atsiskyrė nuo socialiai struktūruotų jų siekimo kelių.

Iš tų visuomenės tipų, kurie atsiranda, kai kultūriniai tikslai ir institucionalizuotos priemonės kinta nepriklausomai vieni nuo kitų, mane labiausiai domina pirmasis: visuomenė, kurioje labai smarkiai akcentuojami tam tikri tikslai, bet nėra taip pat pabrėžiamos atitinkamos institucinės procedūros. Kad nebūčiau klaidingai suprstas, turiu šį teiginį konkretizuoti. Nėra visuomenių be normų, kontroliuojančių elgesį. Tačiau visuomenės skiriasi papročių, institucinės kontrolės ir kultūros aukštai vertinamų tikslų integracijos laipsniu. Kultūra gali skatinti individus koncentruoti savo emocinius įsitikinimus kultūros aprobuotų tikslų komplekse ir kartu šalčiau žiūrėti į privalomus tų tikslų siekimo metodus. Kai taip skirtingai traktuojami tikslai ir institucinės procedūros, pastarąsias tikslų akcentavimas gali pažeisti taip, kad daugelis individų vadovaujasi vien tik techninio efektyvumo sumetimais. Šiuo atveju rūpi tik toks klausimas: kuri procedūra yra veiksmingiausia siekiant kultūros aprobuoto tikslo?⁵ Procedūrai, kuri yra techniškai efektyviausia, teikiama pirmenybė nepriklausomai nuo to, ar ji yra kultūriškai teisėta, ar ne. Kai instituciškai privalomas elgesys vis silpniau akcentuojamas, visuomenė darosi nestabili ir išsivysto tai, ką Durkheimas pavadino “anomija” (arba benormiškumu).⁶

Kaip vyksta šis užsibaigiantis anomija procesas, rodo keli žinomi ir pamokomi, nors ir trivialūs, pavyzdžiai. Kai sporte tikslas nugalėti netenka jį puošiančių institucinių atramų ir formuluojamas kaip “pergalė”, o ne “pergalė, laikantis žaidimo taisyklių”, – yra implicitiškai skatinamas neteisėtų, bet techniškai efektyvių priemonių panaudojimas. Varžovų futbolo komandos žvaigždė vogčiomis traumuojama; imtynininkas sudoroja savo varžovą meistrišku, bet uždraustu veiksmu; buvę universiteto auklėtiniai paslapčiomis išlaiko “studentus”, kurių sugebėjimai yra vien tik sportiniai. Tikslas akcentavimas čia taip nusilpnino pasitenkinimą, kurį teikia pats dalyvavimas varžybose, kad patenkina vien tik pergalė. Tas pats procesas paskatina sukčiavimu įveikti įtampą, kurią kelia noras išlošti pokerį. Silpnas sąžinės dygtelėjimas šiuo atveju bei nusikaltimų slėpimas aiškiai rodo, kad tie, kurie pažeidžia žaidimo taisykles, jas žino. Tačiau kultūrinis (arba idiosinkraziškas) sėkmės kaip tikslo sureikšminimas leidžia žmonėms dėl to nesijaudinti.⁷

Žinoma, šis procesas neapsiriboja sporto sfera. Čia mes tik randame mikrokosminių socialinio makrokosmoso iliustracijų. Daugelyje⁸ grupių, kurių abu socialinės struktūros komponentai nėra tvir-

⁵ Čia galima prisiminti, kaip Eltonas Mayo perfrazavo garsios Tawney knygos pavadinimą. “Tikroji problema yra *ne godžios visuomenės ligotumas, bet sergančios visuomenės godumas*”. (Mayo E. *Human Problems of an industrial Civilization*, p. 153.) Mayo nagrinėja procesus, kurie turta paverčia pagrindiniu socialinės sėkmės simboliu. Jis laiko tai anomijos padariniu. Man čia labiausiai rūpi, kokie yra socialiniai padariniai, kai pinigine sėkmė kaip tikslas yra stipriai akcentuojama tokioje visuomenėje, kurios struktūra nėra pritaikyta prie šio akcento implikacijų. Visapusiška analizė reikalautų kartu nagrinėti abu procesus.

⁶ Durkheimas prikėlė iš numirusių terminą “anomija”, kuris, mano žiniomis, pirmą kartą buvo pavartotas maždaug ta pačia prasme XVI šimtmečio pabaigoje. Ši istorija gali būti tyrimo objektu tyrinėtojiui, kuris domisi istorine idėjų filiacija. Panašiai atsitiko terminui “*climate of opinion*”, kurį akademiškai ir politiškai išpopuliarino A.N. Whiteheadas, praėjus trims šimtmečiams po to, kai jį “nužiedė” Josephas Glanvillas. Taip ir žodis “anomija” imtas dažnai vartoti Durkheimui vėl jį prisiminus. Kodėl jis sukėlė rezonansą šiuolaikinėje visuomenėje? Puikus tyrimo, kuriuo reikia atsakyti į šio tipo klausimus, pavyzdys yra Leo Spitzerio *Milieu and Ambiance: an essay in historical semantics*. – *Philosophy and Phenomenological Research*, 1942 / 3, p. 1 – 42, 169 – 218.

⁷ Nepanašu, kad kartą interiorizuotos kultūrinės normos yra visiškai eliminuojamos. Jų likutis kels asmenybėje įtampą, konfliktus, abejones. Viešai skelbiamą kadaise priimtų institucinių normų išsižadėjimą lydės slaptas jų emocinių saitų išsaugojimas. Šią neįveiktą įtampą įvardija tokie terminai kaip kaltės ir nuodėmės jausmas, sąžinės priekaištai. Labiau rafinuota šios įtampos išraiška yra simbolinis prisirišimas prie nominaliai atmetų vertybių bei tų išsižadėjimų racionalizavimas.

⁸ “Daugelyje”, bet ne visose neintegruotose grupėse. Taip yra dėl priežasčių, kurias minėjome. Grupėse, kuriose pirminis akcentas atitenka institucinėms priemonėms, rezultatas paprastai būna ritualizmas, o ne anomija.

tai integruoti, vyksta procesas, kurio metu egzaltacija dėl tikslų baigiasi priemonių *demoralizavimu*, t.y. deinstitutionalizavimu.

Atrodo, kad šiuolaikinė Amerikos kultūra yra artima tam ribiniam tipui, kuris smarkiai akcentuoja tam tikrus sėkmės tikslus, neteikdamas lygios reikšmės institucinėms priemonėms. Žinoma, būtų nerealu teigti, kad vien turto kaupimas yra sėkmės simbolis. Tačiau taip pat nerealu būtų ir neigti aukštą šio simbolio statusą amerikiečių vertybinėje skalėje. Pinigai labai vertinami patys savaime, – ne tik kaip priemonė susimokėti už vartojimo reikmenis ar siekti valdžios. “Pinigai” ypač gerai tinka būti prestižo simboliu. Kaip pabrėžė Simmelis, pinigai yra labai abstraktūs ir beasmeniški. Nesvarbu, kaip jie įgyti, jie gali būti panaudoti toms pačioms paslaugoms ir prekėms pirkti. Šios pinigų ypatybės ir miesto visuomenės anonimiškumas leidžia turtui būti aukšto statuso simboliu: bendruomenei, kurioje gyvena plutokratas, turto kilmė gali būti nežinoma, o jeigu ji žinoma, tai laiko tėkmė gali ją nuplauti. Dar daugiau, amerikietiška svaja (*American Dream*) nepripažįsta tokio lygmens, prie kurio ji galutinai sustotų. “Piniginės sėkmės” matas yra neapibrėžtas ir reliatyvus. Kaip nustatė H. F. Clarkas, kokios bebūtų amerikiečių pajamos, jie nori dar maždaug 25% daugiau (žinoma, to “truputį daugiau” norisi ir vėliau). Šitame kylančių pavyzdžių sraute nėra jokio stabilaus lygmens arba greičiausiai tas lygmuo visada yra “priekyje”. Bendruomenės, kurioje šešiaženklės metinės pajamos nėra retenybė, stebėtojas praneša mums šiuos liūdnius vienos amerikietiškos svajos aukos žodžius: “Šiame mieste aš esu niekinamas, nes uždirbu tik tūkstantį dolerių per savaitę. Tai skaudina”⁹.

Pasakyamas, kad piniginės sėkmės tikslas yra išsiskirti Amerikos kultūroje, reiškia tik tiek, kad amerikiečiai yra iš visų pusių atakuojami pamokymais, kurie skelbia teisę arba – pakankamai dažnai – pareigą siekti to tikslo netgi pakartotinos frustracijos akistatoje. Ši kultūrinė akcentą padeda sustiprinti respektabilūs visuomenės atstovai. Pagrindiniai veiksniai, kurie formuoja amerikiečių asmenybes ir tikslus, – šeima, visuomenė ir darbovietė, – bendromis pastangomis intensyviai verčia individą neišsivadėti nepasiekiamo tikslo, motyvuoja jį tokiu pasitenkinimo pažadu, kokio neįmanoma įvykdyti. Kaip mes pamatysime, transmisijos diržas yra tėvai. Jie perduoda grupių, kurioms priklauso, vertybes ir tikslus. Tai visų pirma yra jų socialinės klasės arba tos klasės, su kuria jie save identifikuoja, vertybės ir tikslai. Žinoma, ir mokyklos yra oficialios agentūros dominuojančioms vertybėms perduoti. Daugelis miesto mokyklose naudojamų vadovėlių teigia arba implikuoja, kad “mokymasis lavina intelektą ir taip užtikrina darbą bei piniginę sėkmę”¹⁰. Didžiausią reikšmę procese, kuriame žmonės disciplinuojami neišsivadėti savo nepasiektų siekių, turi kultūriniai sėkmės prototipai. Tai gyvi dokumentai, liudijantys, kad Amerikos svają galima realizuoti, turint atitinkamus sugebėjimus. Šiuo požiūriu išnagrinėsime ištraukas iš verslo žurnalo *Nation's Business*. Jas išrinkome iš didelio kiekio panašios masinės komunikacijos priemonių medžiagos, skelbiančios verslininkų klasės kultūros vertybes.

Dokumentas

(*Nation's Business*, vol. 27, No. 8, p. 7)

Jo sociologinės implikacijos

“Bičiuli, tu arba turi būti gimęs šiam darbui, arba turi turėti gerų ryšių.”

Tai yra eretiška nuomonė, galbūt kilusi iš nuolatinės frustracijos. Ji neigia, kad verta siekti regimai nepasiekiamo tikslo. Dar daugiau, ji kvestionuoja legitimiškumą socialinės struktūros, kuri suteikia nevienodas galimybes tikslui siekti.

Tai seni vaistai ambicijoms malšinti.

Tai kontrataka, kurioje eksplicitiškai pabrėžiama siekių išlaikymo, “ambicijų” nepraradimo kultūrinė vertė.

Pirma, negu pasiduosi jų veikimui, paklausk šių žmonių:

Čia aiškiai nurodoma toliau pateikiamo “laimingųjų” sąrašo funkcija. Šie žmonės yra gyvi liudininkai, kad socialinė struktūra leidžia tuos siekus įgyvendinti, jeigu esi to vertas. Ir atitin-

⁹ Rosten L.C. *Hollywood*, New York, 1940, p. 40.

¹⁰ Maclean M. S. *Scholars, Workers and Gentlemen*, Harvard: Harvard University Press, 1938, p. 29.

Elmeris R. Jones, *Wells Fargo and Co* prezidentas, buvo vargšas berniukas, kuris pradėjo dirbti baigęs penktą klasę.

Frankas C. Ballas, Amerikos vaisių uogienių karalius. Jis atvažiuo prekiniam vagonu su savo brolio George'o arkliu iš Buffalo į Muncie Indianoje, kur įkūrė nedidelę įmonę, pralenkusią savo srityje visus kitus.

J. L. Bevanas, Illinoiso *Central Railroad* prezidentas, kuris dvylikos metų dirbo frachto kontoroje Naujajame Orleane.

kamai, nesėkmė rodo tik asmeninius trūkumus. Todėl agresija, kurią sukėlė nesėkmė, turi būti nukreipta vidun, o ne išorėn: prieš save patį, o ne socialinę struktūrą, kuri suteikia laisvas ir lygias galimybes.

Sėkmės prototipas (I): visi gali turėti tokias pat ambicijas. Tikras talentas gali pasiekti aukštumas, nepriklausomai nuo starto pozicijų. Siekiai neturi keistis.

Sėkmės prototipas (II): kokie bebūtų dabartiniai pasiekimai, ateitis visada žada daugiau, nes paprastas žmogus dar gali tapti karaliumi. Gali atrodyti, kad džiaugsmo valanda neateis, bet ji galų gale ateina, kai įmonė "pralenkia visus kitus".

Sėkmės prototipas (III): jeigu ilgalaikės mūsų ekonomikos tendencijos palieka mažai vietos smulkiam verslui, tai vis dėlto galima padaryti karjerą gigantiškose privačių firmų biurokratijose. Jeigu nebegalima būti karaliumi savo susikurtoje karalystėje, tai mažų mažiausiai tapti prezidentu vienoje iš ekonominių demokratijų. Nesvarbu, kas esi dabar, kurjeris ar klerkas, – visuomet reikia žvelgti į aukščiausią viršūnę.

Iš įvairių šaltinių kyla nepalaujamas spaudimas išlikti labai ambicingam. Pamokanti literatūra yra labai plati, ir nėra įmanoma ją aprėpti. Tik keletas pavyzdžių: tai pastoriaus Russello H. Conwello knygos *Acres of Diamonds*, kurią skaitė šimtai tūkstančių žmonių, bei *The New Day, Fresh Opportunities: A Book for Young Men*; Elberto Hubbardo garsioji knyga *Message to Garcia*; visas srautas Orisono Swett Mardeno knygų. Tą srautą pradėjo *The Secret of Achievement*, kurią gyrė koledžų prezidentai. Toliau *Pushing to the Front*, kurią aukštino prezidentas McKinley, o knygoje *Every Man a King* buvo paaiškinta, kaip demokratinėje visuomenėje tapti karaliumi. Ši prasčioko, iškylančio į ekonominės bajorijos luomą, simbolika yra giliai išsisknijusi Amerikos kultūriniam modelyje. Jos galutinė išraiška yra žodžiai žmogaus, kuris žinojo, ką sakė. Tai Andrew Carnegie: "būk karaliumi savo svajonėse. Pasakyk sau: "mano vieta yra viršuje"¹¹.

Su šiuo pareigos puoselėti ambicijas pabrėžimu koreliuoja smerkimas tų, kurie šių ambicijų išsižada. Amerikiečiai įtikinėjami "nesitraukti", nes Amerikos kultūros ir jos jaunimo žodyne "nėra tokio žodžio: "nesėkmė" (*fail*)." Kultūrinis manifestas aiškus: nevalia trauktis, nevalia liautis siekus, nevalia sumažinti savo tikslų, nes "nusikalstama yra ne nesėkmė, bet menkas tikslas".

Taigi kultūra reikalauja priimti tris kultūrinės aksiomas: pirma, visi turi siekti tų pačių ambicingų tikslų, kadangi jie yra pasiekiami visiems; antra, kas dabar atrodo nesėkmė, yra tiktai pusstotė pakeliui į galutinę sėkmę; ir trečia, tikra nesėkmė yra tik ambicijų sumažinimas arba išsižadėjimas.

Perfrazavus šias aksiomas psichologijos terminais, jos reiškia, pirma, simboliniu požiūriu antrinį stimulo pastiprinimą; antra, asocijuotu stimulu sumažintą grėsmę, kad išnyks atsakymas; trečia, papildintą motyvo pajėgumą sužadinti nuolatinis atsakus, nepaisant nuolatinio atlygio stygiaus.

Perfrazavus šias aksiomas sociologijos terminais, jos reiškia, pirma, tiems, kurie neturi visų ir lygių galimybių, leidžiama kritikuoti tik pačius save, bet ne socialinę struktūrą; antra, išlaikoma socialinės galios struktūra, kadangi individai žemutiniuose socialiniuose sluoksniuose identifikuoja ne su sau lygiais, bet su tais, kurie yra viršuje (prie kurių jie mano galų gale prisijungsią); ir trečia,

¹¹ Plg. Griswold A.W. *The American Cult of Success* (Jeilio universiteto daktaro disertacija, 1933); Carlson R.O. "Personality Schools": *A Sociological Analysis* (Kolumbijos universiteto magistro esė, 1948).

verčiama paklusti nesilpstančių ambicijų kultūriniam diktatui: nesugebantiems paklusti grasinama atimti pilną narystę visuomenėje.

Dėl šiais terminais aprašytų procesų šiuolaikinei Amerikos kultūrai tebėra būdingas stiprus turto kaip pagrindinio sėkmės simbolio akcentavimas. Teisėti keliai į šį tikslą nėra taip smarkiai akcentuojami. Kaip atsako individai, gyvenantys šiame kultūriniame kontekste? Ir ką mūsų teiginiai reiškia doktrinai, kuri teigia, kad deviantinis elgesys dažniausiai kyla iš biologinių impulsų, pralaužiančių kultūrinius apribojimus? Trumpai sakant, kaip kultūra, kurioje akcentuojami sėkmės tikslai, bet ne šių tikslų siekimo institucionalizuotos procedūros, paveikia elgesį žmonių, užimančių nevienodą padėtį šios kultūros socialinėje struktūroje?

Individualios adaptacijos tipai

Dabar mes kalbėsime ne apie kultūrinius pavyzdžius, bet apie individų adaptacijos tipus visuomenėje, kuri turi tą kultūrą. Nors mūsų dėmesio centre tebėra deviantinio elgesio dažnių ir tipų skirtumų kultūrinė ir socialinė kilmė, pasikeičia perspektyva. Ji persikelia iš kultūros vertybių pavyzdžių plokštumos į adaptacijos prie šių vertybių tipų plokštumą: kaip asmenys, užimantys skirtingą padėtį socialinėje struktūroje, prie jų prisitaiko.

Mes čia aptariame keturis adaptacijos tipus, kurie schematiškai vaizduojami lentelėje, kur (+) reiškia “priėmimą”, (-) – “atmetimą”, o (\pm) – “esamų vertybių atmetimą ir jų pakeitimą naujomis vertybėmis”.

Individualios adaptacijos būdų tipologija¹²

Adaptacijos būdai	Kultūros tikslai	Institucionalizuotos priemonės
I. Konformiškumas	+	+
II. Inovacija	+	-
III. Ritualizmas	-	+
IV. Atsiskyrimas (<i>Retreatism</i>)	-	-
V. Maištas ¹³	\pm	\pm

Pradedant nagrinėti, kaip socialinė struktūra verčia individus pasirinkti vieną ar kitą alternatyvų elgesio būdą, būtina pažymėti, kad žmonės gali pakeisti vieną alternatyvą kita, veikdami skirtingose socialinėse veiklos sferose. Šios kategorijos yra susijusios su tipų vaidmenų elgesiu specifinėse situacijose, bet ne su asmenybe. Tai daugiau ar mažiau pastovių atsakų, o ne asmenybės organizacijos tipai. Nagrinėdami šiuos adaptacijos tipus keliose elgesio sferose, susidurtume su tokiais keblumais, kurių neįmanoma išgvildinti šio skyriaus rėmuose. Todėl mums pirmiausia rūpės ekonominė veikla plačiąja prasme: “prekių ir paslaugų gamyba, mainai, paskirstymas ir vartojimas” mūsų konkurencinėje visuomenėje, kurioje turtas yra taip pat ir labai reikšmingas simbolis.

¹² Alternatyvių atsakymų į frustruojančias sąlygas tipologijų netrūksta. Vieną jų pateikia Freudas savo knygoje *Civilization and Its Discontents* (p. 30 ir toliau); iš jos kyla šios besiskiriančios esminėmis detalėmis tipologijos: Horney K. *Neurotic Personality of Our Time*, New York, 1937; Rosenzweig S. The experimental measurement of types of reaction to frustration. – In: Murray H.A. et. al. *Explorations in Personality*, New York, 1938, p. 585 – 599; taip pat Johno Dollardo, Haroldo Lasswello, Abramo Kardinerio, Ericho Frommo darbuose. Nuosekliai freidistiškose tipologijose pasirenkama individualių atsakymų tipų perspektyva, abstrahuojantis nuo individo vietos socialinėje struktūroje. Pavyzdžiui, nors Horney labai rūpi “kultūra”, ji nenagrinėja kultūros poveikio skirtumų tarp fermerių, darbininkų ir verslininkų, tarp žemutinių, viduriniųjų ir aukštųjų klasių, įvairių etninių, rasinių ir t.t. grupių narių. Todėl ji nenagrinėja “kultūros prieštaravimų” vaidmens skirtingo poveikio įvairioms grupėms. Kultūra tampa bendru apklotu, kuris vienodai dengia visus visuomenės narius, nepriklausomai nuo savitų jų gyvenimo istorijų būdingų skirtumų. Pagrindinė mūsų tipologijos prielaida yra ta, kad lentelėje nurodyti atsakai nėra vienodai dažni įvairiose mūsų visuomenės subgrupėse, kadangi šių grupių ar sluoksnių nariai nėra vienodai veikiami kultūrinių stimulų ir socialinių apribojimų. Ši sociologinė orientacija būdinga Dollardo darbams. Mažiau sistemingai ji pasireiškia Frommo, Kardinerio ir Lasswello raštuose. Zr. taip pat 3-ią pastabą.

¹³ Ši, penktoji, alternatyva aiškiai skiriasi nuo kitų. Ji yra pereinamasis atsakymas, kuriuo siekiama *institucionalizuoti* naujus tikslus ir naujas procedūras, kurias priimtų ir kiti visuomenės nariai. Tad ji būdinga pastangoms *pakeisti* esamą kultūrinę ir socialinę struktūrą, o ne pastangoms prisitaikyti *prie* esamos struktūros.

I. Konformiškumas

I adaptacijos tipas – konformiškumas – tiek kultūrinių tikslų, tiek institucionalizuotų priemonių atžvilgiu yra plačiausiai paplitęs stabiliose visuomenėse. Priešingu atveju visuomenės stabilumas ir tęstinumas negalėtų būti išsaugotas. Bet kokią socialinę tvarką, kuri yra lūkesčių tinklas, palaiko jos narių moralinis elgesys, orientuotas į nustatytus, nors gal ir iš lėto kintančius kultūros pavyzdžius. Ir iš tikrųjų, tam tikrą žmonių agregatą galime pavadinti visuomene tik tuo atveju, jeigu jų veikla orientuojasi į pamatines jos vertybes. Jeigu sąveikaujantys individai neturi bendrų vertybių, tai egzistuoja socialiniai santykiai (jeigu chaotiškos sąveikos gali būti taip vadinamos), bet ne visuomenė. Todėl XX amžiaus viduryje apie nacijų visuomenę galima kalbėti tik perkeltine prasme arba kaip apie įsivaizduojamą tikslą, bet ne kaip apie sociologinę realybę.

Kadangi mums labiausiai rūpi deviantinio elgesio šaltiniai ir kadangi mes trumpai aptarėme mechanizmus, kurių dėka konformiškumas Amerikos visuomenėje yra modalinis atsakymas, apie šį adaptacijos tipą mažai ką belieka pasakyti.

II. Inovacija

Šiuo adaptacijos būdu, kurį skatina stiprus kultūrinis sėkmės kaip tikslo akcentavimas, regimi sėkmės simboliai – turtas ir valdžia – pasiekiami, naudojant instituciškai uždraustas, bet dažnai efektyvias priemones. Šį atsaką stebime, kai individas asimiliuoja kultūrinį tikslo akcentavimą, neinternalizuodamas tokiu pat mastu institucinių normų, kurios kontroliuoja tikslo pasiekimo būdus ir priemones.

Psichologiniu požiūriu stiprių emocijų pasitelkimas tikslui siekti sąlygoja polinkį rizikuoti, ir šią nuostatą gali pasirinkti visų socialinių sluoksnių atstovai. Sociologija klausia, kokie mūsų socialinės struktūros bruožai skatina šį adaptacijos tipą ir didina deviantinio elgesio dažnius tam tikruose socialiniuose sluoksniuose.

Viršutiniuose ekonomikos sluoksniuose inovacijos sėkmė dažnai nutrina ribą tarp leistinų ir neleistinų ekonominės veiklos būdų. Kaip pažymėjo Veblenas, “būna sunku pasakyti, – o kartais ir neįmanoma, kol to nepadaro teismai, – ar tai komercija, ar nusikaltimas”. Kaip liudija daugybė liaupsių baronams plėšikams*, jų turtai buvo sukrauti, taikant instituciškai abejotinas naujoves. Tas susižavėjimas šiais “gudriais, apsikriais ir nugalėjusiais” žmonėmis, dažnai reiškiamas privačiai, o kartais – ir viešai – yra produktas kultūrinės struktūros, kurioje tikslas pateisina priemones. Šis reiškinys nėra naujas. Aš neteigiū, kad Charles Dickensas buvo visiškai tikslus, gerai informuotas ir nešališkas stebėtojas. Bet jo išvalgias pastabas apie amerikiečius pacituosiu:

“Kitas reikšmingas amerikiečių bruožas: jie labai gerbia mokėjimą “apsukriai” tvarkyti reikalus: tuo sugebėjimu paaukuota dauguma suktybių ir bjaurių apgavysčių, dauguma išekvojimų, kuriuos atliko tiek visuomenės veikėjai, tiek ir privatūs asmenys, ir daugeliui sukčių, kuriuos vertėtų pakabinti kartuvėse, leidžia aukštai kelti galvą lygiai taip, kaip geriausiems žmonėms (...). Sandėrio sąlygų nesilaikymas, bankrutavimas arba suktybė buvo vertinama ne pagal auksinę taisyklę: “Elkis taip, kaip norėtum, kad su tavim elgtųsi”, o atsižvelgiant į tai, kaip apsikriai visa tai atlikta (...). Man šimtą kartų teko turėti tokį pokalbį:

– Na, argi ne gėda, kad toks ir toks žmogus įgijo didelį turtą nesąžiningiausiu ir niekšingiausiu būdu ir, nors jis atliko tiek nusikaltimų, jį pakenčia ir dargi padrąsina jūsų piliečiai? Juk jis pažeidžia viešąją tvarką!

– Taip, ser.

– Juk jis pripažintas melagis!

– Taip, ser.

* Robberas Baronsas – Amerikos kapitalistas antroje XIX a. pusėje, pralobęs eksploatuodamas gamtinius išteklius, naudodamasis savo įtaka valdžiai ir mažindamas darbo užmokestį. *Webster's Third New International Dictionary of the English Language*, Springfield, 1986, p. 1964. (Vert. past.).

- Juk jį mušė, plakė, lupo!
- Taip, ser.
- Ir jis visiškai negarbingas, žemas ir patvirkęs žmogus!
- Taip, ser.
- Dėl dievo meilės, tad kokie gi jo nuopelnai?
- Matot, ser, jis apsukrus žmogus”.*

Dickenso pateikta konfliktuojančių kultūros vertybių karikatūra išjuokia padarinius, kuriuos sukelia stiprus finansinės sėkmės akcentavimas. Dickensas nebuvo vienintelis. Ko neišjuokė užsieniečiai, tą pajuokė patys amerikiečiai. Artemus Wardas tiek tyčiojosi iš Amerikos gyvenimo banalybių, kad jos pradėjo atrodyti keistos ir netikusios. “Biskvitų dėžutės filosofai” Billas Arpas ir Petroleum Volcano (vėliau Vesuvius) Nasby neslėpdami pasitenkinimo griovė visuomenės veikėjų įvaizdžius. Joshas Billingsas ir jo *alter ego* Uncle Esekas pažymėjo, kad pasitenkinimas yra reliatyvus, nes “didžiausia laimė pasaulyje yra turėti tai, ko negali gauti kiti”. Jie viešai paskelbė tai, ko daugelis nenorėjo pripažinti. Visi jie demonstruoja tendencingo sąmojo socialines funkcijas, kurias vėliau analizavo Freudas monografijoje “Sąmojis ir jo santykis su sąmone”. Jumoras buvo jiems “ginklas pulti didelius, šlovinamus, galingus dalykus, kuriuos nuo tiesioginės kritikos apsaugo vidinės kliūtys arba išorinės aplinkybės”. Tačiau, ko gero, pats įdomiausias yra Ambrose Bierce’o sąmojis, kuris rodo, kad *sąmojis*** neatitrūko nuo savo etimologinių šaknų ir vis dar reiškia sugebėjimą, kurio dėka žmogus žino, mokosi ar mąsto. Savo ironišką ir įžvalgų esė apie “nusikaltimą ir jo pataisas” Bierce pradeda teiginiu, kad “sociologai jau seniai aptarinėja teoriją, jog impulsas padaryti nusikaltimą yra liga. Atrodo, kad taip manantys patys nėra sveiki”. Toliau jis aprašo būdus, kuriais sukčiai siekia socialinio teisėtumo ir nagrinėja neatitikimus tarp kultūros vertybių ir socialinių santykių.

“Geras amerikietis yra paprastai griežtai nusiteikęs prieš sukčiavimą, tačiau jis išperka savo griežtumą draugiška tolerancija sukčiams. Vienintelis jo reikalavimas: sukčius turi būti jam asmeniškai pažįstamas. Mes visi garsiai “smerkiamo” vagis, jeigu neturime garbės jį pažinti. Jeigu turime, tada kas kita, – jeigu tik jie tikrai nedvokia lindyne ir kalėjimu. Mes galime žinoti, kad jie yra nusikaltę, bet mes juos pasitinkame, spaudžiame jiems ranką ir su jais geriamo. Jeigu jie yra turtingi arba kitaip pasižymėję, mes juos kviečiame į savo namus ir laikome garbe apsilankyti pas juos. Mes leidžiame suprasti, kad “nepritariame jų metodams”: ir manome, kad pakankamai griežtai juos nubaudėme. Tik jumoristas gali sugalvoti, kad sukčiui rūpi, ką galvoja apie jo metodus tas, kas su juo elgiasi mandagiai ir draugiškai. Toks vodevilis tikriausiai sulauktų pasisekimo kur nors Marse.

Jeigu sukčiai nesulauktų socialinio pripažinimo, jų būtų kur kas mažiau. Kai kurie jų dėl to tik dar uoliau slėptų savo nešvarių darbų pėdsakus, tačiau kitiems tai reikštų tokias sąžinės kančias, kad jie greičiau pasirinktų dorą gyvenimą. Nedorėlis nieko taip nebijo, kaip atsisakymo paduoti jam ranką ar ramaus ir neišvengiamo ignoruojančių akių žvilgsnio.

Tarp mūsų daug turtingų sukčių, kadangi yra daug “respektabilių” asmenų, kurie nesigėdija paspausti jiems ranką, su jais bendrauti, pasisakyti, kad yra su jais pažįstami. Kol taip yra, smerkti juos reikštų būti išdavikais: skūstis jų apiplėštam – liudyti prieš savo bičiulius.

Galima parodyti palankumą nenaudėliui (daugelis mūsų tai padaro keletą kartų per dieną), jeigu nežinai, kas jis toks yra ir nesi nieko apie tai girdėjęs. Tačiau apie tai žinoti ir toliau rodyti jam savo palankumą, – vadinasi, būti veidmainiu: paprastu veidmainiu arba pataikaujančiu veidmainiu, – priklausomai nuo situacijos. Paprastų veidmainių yra daugiau negu pataikaujančių, nes turtingų ir pasižymėjusių nenaudėlių yra mažiau negu niekuo nepasižymėjusių (jiems to palankumo mažiau ir tenka). Kol amerikiečių charakteris yra toks, koks jis yra, jie bus apiplėšinėjami ir toliau: kol amerikiečiai toleruos sukčius, kuriems pasisekė, kol jie savo vaizduotėje atskirs

* Dickens Ch. Iš pastabų apie Ameriką, Vilnius, 1950 (vertėjas nenurodytas – Z.N.), p. 145 – 146.

** Angl. *wit*. Tas pats žodis reiškia “protą”, “įžvalgumą” ir pan. (*Vert. past.*).

žmogaus visuomeninį ir privatų charakterį, t.y. skirs žmoguje komersantą ir jo asmenybę. Trumpai, amerikiečiai bus plėšiami tol, kol jie to nusipelno. Jokie įstatymai čia nei gali, nei turi ką nors pakeisti, nes tai prieštarautų aukštesniam ir dar labiau išganingam įstatymui: "ką pasėsi, tą ir pjausi".¹⁴

Gyvendamas baronų plėšikų klestėjimo laikais, Bierce'as negalėjo nepastebėti to, kas vėliau buvo pavadinta "baltųjų apykaklių nusikaltimais". Tačiau jis nutuokė, kad ne visi šie dideli ir dramatiški nukrypimai nuo institucinių normų viršutiniuose ekonominiuose sluoksniuose yra žinomi, nors gal mažesni viduriniųjų klasių nusižengimai išaiškinami. Sutherlandas dar kartą parodė, kad tarp verslininkų dominuoja "baltųjų apykaklių nusikalstamumas". Tačiau jis pažymi, kad daugelis šių nusikaltimų likdavo be atpildo, nes jie nebūdavo atskleidžiami. O jeigu jie vis dėlto būdavo atskleidžiami, tai nusižengusieji likdavo nenubausti "dėl verslininko statuso, dėl bendros tendencijos nebausti ir dėl palyginti silpnos publikos reakcijos prieš nusikaltusias baltąsias apykakles"¹⁵. Ištyrus 1700 daugiausia viduriniai klasei priklausančių individų, buvo atrasta, kad visiškai "respektabilūs" visuomenės nariai dažnai daro "neužregistruotus nusikaltimus". 99% apklaustųjų prisipažino padarę vieną ar daugiau iš tų 49 nusižengimų, už kuriuos pagal Niujorko valstijos įstatymus maksimali bausmė yra ne mažiau kaip vieneri metai kalėjimo. Vidutinis nusikaltimų, padarytų sulaukus pilnametystės (tad neskaičiuojame nusikaltimų, padarytų iki šešiolikos metų), skaičius buvo 18 nusikaltimų vyrui ir 11 moteriai. 64% vyrų ir 29% moterų prisipažino vieną ar daugiau kartų padarę tokius nusikaltimus, už kuriuos pagal Niujorko įstatymus atimamos visos pilietinės teisės. Šių atradimų leitmotyvą išreiškė vienas patikėtinis, kalbėdamas apie melą parduodant prekes: "aš iš pradžių sakiau tiesą, bet tai ne visada atnešdavo sėkmę". Šių duomenų pagrindu autoriai daro kuklią išvadą: "teisės požiūriu nusikalstamų poelgių skaičius yra kur kas didesnis už oficialiai pranešamą. Įstatymų draudžiamas elgesys visai nėra socialinis ar psichologinis nenormalumas. Iš tiesų, tai labai dažnas reiškinys"¹⁶.

Tačiau kiek besiskirtų deviantinio elgesio dažniai skirtinguose socialiniuose sluoksniuose ir nors iš daugelio šaltinių mes žinome, kad oficialioji kriminalinė statistika, pateikianti didesnius nusikaltimų dažnius žemutiniuose sluoksniuose, nėra galutinė ar patikima, mūsų analizė rodo, kad didžiausią spaudimą deviantiškai elgtis patiria žemutiniai sluoksniai. Šie atvejai leidžia aptikti sociologinius mechanizmus, kuriais tas spaudimas kuriamas. Keli tyrimai parodė, kad tam tikros specializuotos nusikalstamumo sritys yra "normalus" atsakas į situaciją, kurioje įsisavinamas kultūrinis pinigines sėkmės akcentavimas, tačiau trūksta galimybių pasinaudoti įprastinėmis priemonėmis tai sėkmei pasiekti. Žmonių profesinės galimybės šiose srityse apsiriboja fiziniu darbu ir mažiau apmokamais baltųjų apykaklių užsiėmimais. Kadangi Amerikoje stigmatizuojamas fizinis darbas (atrasta, kad tai vienodai būdinga visoms socialinėms klasėms¹⁷), ir nėra realistiškų galimybių iškilti aukščiau, rezultatas

¹⁴ Jau seniai pasigendame sociologinės analizės, kuri būtų formalus, nors ir ne toks išpūdingas, atitikmuo Freudo psichologinės analizės, kurioje jis išnagrinėjo tendencingo mąstymo ir tendencingų pokštų funkcijas. Išėities taškas galėtų būti Jeannette Tandy daktaro disertacija, nors ji ir nėra sociologinė: *Crackerbox Philosophers: American Humor and Satire*, New York: Columbia University Press, 1925. Oscaras Cargillas 5-ajame *Intellectual America* (New York: Macmillan, 1941) skyriuje, kuris vykusiai pavadintas "Inteligentija", pateikia keletą trumpų pastabų apie Amerikos humoristų vaidmenį, tačiau jos užima tik nežymią vietą šioje didelėje knygoje apie "amerikietišku idėjų kelią". Bierce'o esė, iš kurio aš tiek daug citavau, yra išspausdinta: *The Collected Works of Ambrose Bierce*, New York and Washington: The Neale Publishing Company, 1912, vol. XI, p. 187 – 188. Aš negaliu sutikti su griežtu ir anaipol ne teisingu Bierce'o vertinimu, kurį išsakė Cargillas. Tas vertinimas išreiškia prietarą, kuris, taikant paties Bierce'o prietaro sampratą, yra tik "palaida nuomonė be regimų pagrindu".

¹⁵ Sutherland E.H. White collar criminality. – *American Sociological Review*. 1940 / 5, p. 1 – 12; Crime and Business. – *Annals American Academy of Political and Social Science*, 1941, p. 217, 112 – 118; Is "white collar crime" crime? – *American Sociological Review*, 1945 / 10, p. 132 – 139; Clinard B.M. *The Black Market: A Study of White Collar Crime*, New York: Rinehart and Co, 1952; Cressey D.R. *Other People's Money: A Study in the Social Psychology of Embezzlement*, Glence: The Free Press, 1953.

¹⁶ Wallerstein J.S. and Wyle C.L. Our law-abiding law-breakers. – *Probation*, 1947 / April.

¹⁷ National Opinion on Occupations, (National Opinion Research Center), 1947 (April). Šis devyniasdešimties profesijų vertinimo tyrimas remiasi reprezentuojančia visą Ameriką imtimi ir pateikia daug svarbių empirinių duomenų. Labai svarbus yra atradimas, kad visi profesiniai sluoksniai iš esmės vienodai vertina profesijas, nors ir egzistuoja silpna tendencija savo ir panašias į ją profesijas vertinti aukščiau, negu tai daro kitų profesinių grupių atstovai. Reikia daugiau panašių tyrimų, kad galima būtų sukurti šiuolaikinių visuomenių kultūrinės topografijos žemėlapi (žr. lyginamąjį

yra ryški deviantinio elgesio tendencija. Nekvalifikuoto darbininko statusas ir atitinkamai žemos pajamos *nusistovėjusių vertybinių pavyzdžių požiūriu* negali konkuruoti su galios ir didelių pajamų lūkesčiais, kurie susiję su organizuota prostitucija, reketu ir nusikalstamumu.¹⁸

Mūsų tikslų požiūriu yra svarbu, kad šioms situacijoms yra būdingi du ryškūs bruožai. Pirmiausia, nusistovėjusios kultūros vertybės skatina sėkmę *ir*, antra, klasinė struktūra apriboja kelius į šį tikslą deviantinio elgesio būdais. Intensyvų spaudimą elgtis deviantiškai sukuria kultūrinio akcento ir socialinės struktūros *darinys*. Teisėtų kanalų „į pinigus“ panaudojimą apriboja klasinė struktūra, kuri nėra visuose lygmenyse visiškai atvira gabiems žmonėms.¹⁹ Priešingai negu skelbia mūsų įsigalėjusi atvirų klasių ideologija²⁰, menkai išsimokslinusiems ir neturintiems ekonominių išteklių yra sunku ir retai pavyksta pasiekti sėkmės tikslą. Dominuojantis spaudimas sąlygoja laipsnišką teisėtų, bet užtat ir neefektyvių siekių silpimą ir vis platesnį neteisėtų, bet daugiau ar mažiau efektyvių priemonių panaudojimą.

Tiems, kurie yra socialinės struktūros apačioje, kultūra kelia nesuderinamus reikalavimus. Viena vertus, jie turi orientuoti savo elgesį į didelio turto perspektyvą: kaip sakė ir Mardenas, ir Carnegie, ir Longas, „kiekvienas žmogus yra karalius“. Kita vertus, jie beveik neturi veiksmingų galimybių padaryti tai instituciškai. Šio struktūrinio prieštaravimo padarinys yra aukštas deviantinio elgesio laipsnis. Vis labiau akcentuojant prestižinių tikslų pasiekimą bet kokiomis priemonėmis, pusiausvyra tarp kultūros nurodomų tikslų ir priemonių darosi labai nestabili. Šiame kontekste Al Capone reprezentuoja amoralaus intelekto triumfą prieš „nesėkmę“, kuriai pasmerkia moralę, kai vertikalus mobilumo kanalai yra uždaryti arba susiaurinti *visuomenėje, kuri aukštai premijuoja visų savo narių ekonominę gerovę ir socialinį iškilimą*.²¹

Ši, paskutinioji, išlyga yra pati svarbiausia. Ji implikuoja, kad, norėdami suprasti deviantinio elgesio socialinius šaltinius, turime atsižvelgti ne tik į kraštutinį pinigines sėkmės akcentavimą, bet ir į kitus socialinės struktūros aspektus. Aukšto deviantinio elgesio dažnio priežastis yra ne tik galimybių stoka ar perdėtas pinigų aukštinimas. Sustabarėjusi klasinė struktūra, kastinė santvarka, gali apriboti galimybes dar labiau negu tai būdinga šiandieninei Amerikos visuomenei. Deviantinis elgesys plačiai pasireiškia ten, kur kultūros vertybių sistema išaukština tam tikrus *bendrus visiems gyventojams* sėkmės tikslus, o socialinė struktūra tuo pačiu metu *daugeliui tų pačių gyventojų griežtai* apriboja arba visai užtveria kelius pasinaudoti aprobuotais tų tikslų pasiekimo būdais. Kitaip sakant, mūsų egalitarinė ideologija neigia, kad gali egzistuoti individai ar grupės, kurie nekonkuruoja, siekdami pinigines sėkmės. Tie patys sėkmės simboliai laikomi galiojančiais visiems. Tikslai laikomi transcenduojančiais klasių ribas ir jų neribojamais. Tačiau socialinėje organizacijoje egzistuoja tikslų pasiekiamumo klasiniai diferencialai. Šiame kontekste kardinalinė Amerikos dorybė „ambicija“ platina kardinalinę Amerikos ydą – „deviantinį elgesį“.

pagrindinių profesijų prestižo tyrimą indutrinėse šalyse: Inkeles A., Rossi P.H. National comparisons of occupational prestige. – American Journal of Sociology, 1956 / 61, p. 329 – 339.)

¹⁸ Žr. Lohman J.D. The participant observer in community studies. – American Sociological Review, 1937 / 2, p. 890 – 898 ir Whyte W.F. *Street Corner Society*, Chicago, 1943. Verta paminėti Whyte'o išvadas: „Cornerville'o žmogui sunku užsiropšti ant sėkmės laiptų, netgi ant pačios žemiausios pakopos... Jis yra italas, o žemutinių klasių žmonės laiko italus mažiausiai pageidaujamais tarp imigrantų žmonėmis... Visuomenė rezervuoja patrauklius atlyginimus pinigų ir turto pavidalu tiems žmonėms, kuriems „sekasi“. Dauguma Cornerville'o žmonių gali visa tai pasiekti tik reketo ir politikos pasaulyje“ (P. 273 – 274).

¹⁹ Daugeliu tyrimų atrasta, kad edukacinė piramidė didelei neabejotinai gabaus, bet ekonomiškai neprivilegiuoto jaunimo daliai neleidžia įgyti aukštesnio formalaus išsilavinimo. Šį faktą apie mūsų klasinę struktūrą kritiškai aptarė, pvz., Vannevaras Bushas vyriausybiname pranešime (Science: The Endless Frontier). Žr. taip pat: Warner W.L., Havighurst B.J. ir Loeb M.B. *Who Shall Be Educated?* New York, 1944.

²⁰ Kintantis šios ideologijos istorinis vaidmuo yra perspektyvi tyrimo tema.

²¹ Dėl juodaodžių vaidmens šiame kontekste kyla daug teorinių ir praktinių klausimų. Pranešama, kad didelė juodaodžių populiacijos dalis asimiliavo dominuojančios kastos vertybes (tai pinigine sėkme ir socialinis mobilumas), bet „realistiškai prisitaikė“ prie „fakto“, kad socialinio iškilimo galimybės šiuo metu beveik visiškai apsiriboja judėjimu kastos viduje. Žr. Dollard J. *Caste and Class in Southern Town*, p. 66 ir toliau; Young D. *American Minority Peoples*, p. 581; Warner R.A. *New Haven Negroes*, New Haven, 1940, p. 234. Žr. taip pat mano tolimesnius šio darbo samprotavimus.

Ši teorinė analizė gali padėti paaiškinti nusikalstamumo ir skurdo koreliacijų variacijas.²² „Skurdas“ nėra izoliuotas kintamasis, kuris visur veikia vienodai; tai yra tik vienas iš komplekso tarpusavyje susijusių socialinių ir kultūrinių kintamųjų. Skurdas ir galimybių ribotumas nėra pakankama aukšto nusikalstamo elgesio procento sąlyga. Netgi liūdnai išgarsėjęs „skurdas gausybėje“ nebūtinai sukelia šį rezultatą. Tačiau aukštas kriminalinio elgesio rodiklis yra normalus reiškinys, kada skurdas ir galimybių konkuruoti dėl kultūros vertybių stoka siejama su kultūriniu pinigines sėkmės kaip pagrindinio tikslo akcentavimu. Apytikslė (ir nebūtinai patikima) statistika rodo, kad skurdas ir nusikalstamumas Pietryčių Europoje koreliuoja silpniau negu Jungtinėse Valstijose. Neturtingieji šios Europos srityse disponuoja dar menkesnėmis gyvenimo galimybėmis negu Amerikoje, tad nei skurdas, nei jo jungtis su galimybių ribotumu nėra pakankami norint paaiškinti šių variacijų koreliacijas. Tačiau kai mes nagrinėjame visą konfigūraciją, kurią sudaro skurdas, ribotos galimybės ir kultūros diktuojami tikslai, – atrandame tam tikrą pagrindą aiškinti, kodėl mūsų visuomenėje skurdas ir nusikalstamumas koreliuoja stipriau negu kitose visuomenėse, kur sustabarėjusi klasinė struktūra koegzistuoja su *sėkmės simboliais, kurie nėra tie patys visoms klasėms*.

Tapusieji šio prieštaravimo tarp piniginių ambicijų akcentavimo kultūroje ir ribojančių galimybes socialinių barjerų aukomis ne visada įsisąmonina savo siekių žlugimo struktūrinius šaltinius. Tiesą sakant, jie dažnai nutuokia, kad socialinis atlyginimas neatitinka individo vertės. Bet jie nebūtinai mato, kaip šis atotrūkis atsirado. Atradusieji jo šaltinį socialinėje struktūroje gali jai susvetimėti ir pasidaryti kandidatais penkto tipo adaptacijai (maištui). Bet kiti, ir jiems priklauso dauguma, savo sunkumus gali aiškinti labiau mistiškais ir mažiau sociologiškais šaltiniais. Kaip pažymėjo garsus antikos žinovas (ir sociologas, nežinantis, kad jis toks yra) Gilbertas Murray, „geriausia dirva prietarams yra visuomenė, kurioje žmonių likimai, atrodo, praktiškai visai nepriklauso nuo jų nuopelnų ir pastangų. Sakant tiesiai, stabilu ir gerai valdoma visuomenė užtikrina, kad doriems ir uoliems pameistriams gyvenime pasiseks, o pasileidę ir tingūs pameistrai žlugs. Tokioje visuomenėje žmonės yra linkę pabrėžti racionalius arba matomus priežastinius ryšius. Tačiau anomiškoje visuomenėje atrodo, kad iš įprastinių darbštumo, padorumo ir gerumo dorybių mažai naudos“²³. Tokiai visuomenei būdingas polinkis į mistiką: pabrėžiamas fortūnos, atsitiktinumo, laimės vaidmuo.

Iš tiesų, ir „prasisiekę“, ir „sužlugę“ žmonės mūsų visuomenėje rezultatą dažnai aiškina „laime“. Klestintis verslininkas Julius Rosenwaldas pareiškė, kad 95% didelių turtų yra sukrauti „laimės dėka“.²⁴ Ir pagrindinio verslo žurnalo vedamajame straipsnyje, kur nušviečiami didelio individualaus turto socialiniai privalumai, tas turtas aiškinamas ne vien protu, bet ir laime: „kai žmogus, protingai investuodamas (mes sutinkame, kad jam daugeliu atveju padeda laimė), sukaupta keletą milijonų, jis tuo nieko neatima iš kitų“²⁵. Maždaug tokiu pat būdu darbininkas ekonominį statusą dažnai aiškina atsitiktinumo terminais. „Darbininkas aplink save mato patyrusius ir kvalifikuotus žmones, kurie neturi darbo. Jeigu jis turi darbą, jaučiasi turįs laimę. Jeigu neturi darbo, jis yra laimės neturėjimo auka. *Jis mato tik menką ryšį tarp asmens vertės ir padarinių.*“²⁶

²² Ši analitinė schema gali padėti išspręsti kai kuriuos tariamus prieštaravimus, minimus P.A. Sorokino, tarp nusikalstamumo ir ekonominio statuso. Pavyzdžiui, jis pažymi, kad „ne visur ir ne visada neturtingieji nusikalsta dažniau... daugelyje neturtingų šalių nusikalstamumas buvo mažesnis negu turtingesnėse šalyse... Ekonominė pažanga antroje XIX šimtmečio pusėje ir XX šimtmečio pradžioje nesumažino nusikalstamumo“. Žr. jo *Contemporary Sociological Theories*, New York, 1928, p. 560 – 561. Svarbiausia čia yra tai, jog žemas ekonominis statusas vaidina nevienodą dinaminį vaidmenį skirtingose socialinėse ir kultūrinėse struktūrose, – kaip parodyta šiame tekste. Todėl neverta laukti linijinės koreliacijos tarp nusikalstamumo ir skurdo.

²³ Murray G. *Five Stages of Greek Religion*, New York, 1925, p. 164 – 165. Aš citavau iš skyriaus „The Failure of Nerve“ („Nervų pakrikimas“), – tai viena svarbiausių ir jautriausių mūsų laikų sociologinių analizių.

²⁴ Žr. citatą iš interviu, kurį cituoja Gustavas Meyersas (*History of the Great American Fortunes*, New York, 1937, p. 706).

²⁵ Nation's Business, vol. 27, No. 9, p. 8 – 9.

²⁶ Bakke E.W. *The Unemployed Man*, New York, 1934, p. 14 (paskutinę frazę pabrėžiau aš). Bakke užsimena apie darbininkų tikėjimo laime struktūrinius šaltinius. „Situacija yra šiek tiek beviltiška, kai žmogus žino, kad jis *dažniausiai pats nekontroliuoja savo gero ar blogo likimo ir yra priklausomas nuo laimės*“. (*Išskirta mano*). Priverstas susitaikyti su kartais neprognozuojamais vadybininkų sprendimais, darbininkas yra susirūpinimo ir netikrumo dėl darbo auka: tai dar viena dirva tikėjimui likimu, lemtimi, atsitiktinumu. Būtų įdomu ištirti, ar tokie tikėjimai susilpnėja ten, kur darbininkų organizacijos teikia tik ribotas galimybes darbininkams patiems tvarkyti savo profesinį likimą.

Tačiau šios nuorodos į atsitiktinumą ir laimės reikšmę atlieka skirtingas funkcijas, – priklausomai nuo to, ar tokius pareiškimus daro tie, kurie pasiekė, ar tie, kurie nepasiekė kultūros pabrėžiamų tikslų. Jei tai daro prasisiekėliai, psichologiniu požiūriu, tai yra kerinti kuklumo išraiška. Iš tikrųjų, tai visai nėra apgaulė, – sakyti, kad nesi visiškai nusipelnęs savo gero likimo, bet esi laimingas. Sociologiniu požiūriu, prasisiekėlių skelbiama laimės doktrina atlieka dvi funkcijas: paaiškina dažną atlyginimo neatitikimą nuopelnams ir apsaugo nuo kritikos socialinę struktūrą, kuri šiam neatitikimui leidžia dažnai pasitaikyti. Juk jeigu sėkmė visų pirma yra laimės dalykas, jeigu tai plaukia iš pačios aklos daiktų prigimties, jeigu laimė kaip vėjas pučia kur nori, ir jūs negalite pasakyti, iš kur ji ateina ir kur pradingsta, tai ji tikrai yra nekontroliuojama ir veikia vienodai, *kokia bebūtų socialinė struktūra*.

Nevykėliams ir ypač tiems iš jų, kuriems neatlyginama už jų nuopelnus ir jų pastangas, laimės doktrina atlieka psichologinę funkciją, įgalindama juos išsaugoti savigarbą nesėkmės akistatoje. Ji gali būti ir disfunkcionali, susilpnindama motyvaciją nepaliaujamoms pastangoms.²⁷ Sociologiniu požiūriu, kaip nurodė Bakke²⁸, ši doktrina gali rodyti nesugebėjimą suprasti socialinės ir ekonominės sistemos veikimo mechanizmo, ir ji gali būti disfunkcionali, eliminuodama pagrindą pastangoms pakeisti struktūras, kad jos užtikrintų teisingesnį galimybių ir atlyginimo paskirstymą.

Ši orientacija į atsitiktinumą ir riziką, sustiprinta neįgyvendintų troškimų įtamos, gali padėti paaiškinti, kodėl tam tikri socialiniai sluoksniai²⁹ taip mėgsta azartinius lošimus, esančius instituciškai draudžiama arba, geriausiu atveju, leidžiama, bet ne rekomenduojama ar liepiama veiklos forma.

Tiems, kurie netaiko sėkmės doktrinos, norėdami paaiškinti didžiulį pertrūkį tarp nuopelnų, pastangų ir atlygių, gali išsivystyti individualistinis ir ciniškas požiūris į socialinę struktūrą, geriausiai išreiškiamas tokiu kultūriniu stereotipu: “Svarbu ne tai, ką jūs žinote, bet tai, kas jus pažįsta”.

Visuomenėse, panašiose į Amerikos visuomenę, kur kultūra stipriai akcentuoja visų piniginę sėkmę, o socialinė struktūra daugeliui pernelyg apriboja praktines galimybes pasinaudoti apbuotomis priemonėmis, atsiranda spaudimas griebtis inovacinės veiklos, nukrypstančios nuo institucinių normų. Tačiau šios adaptacijos formos prielaida yra netobula individų socializacija: tokia, kuri atmeta institucines priemones, išsaugodama sėkmės siekį. Tačiau tie, kurie galutinai internalizavo institucines normas, panašioje situacijoje greičiau pasirinks priešingą atsakymą, atmesdami tikslą, bet likdami ištikimi papročiams. Šį atsakymo tipą reikia išnagrinėti smulkiau.

III. Ritualizmas

Ritualinę adaptacijos tipą lengva identifikuoti. Čia aukšti didelės piniginės sėkmės ir greito socialinio mobilumo tikslai atmetami arba sumažinami tiek, kad siekimai galėtų būti patenkinti. Tačiau nors kultūrinis įpareigojimas “pirmauti pasaulyje” atmetamas, nors horizontai susiaurinami, beveik mėšlungiškai tebesilaikoma institucinių normų.

Būtų terminologinis sofizmas, jeigu paklaustume, ar tai tikrai yra deviantinis elgesys. Kadangi adaptacija yra vidinis sprendimas ir kadangi išorinis elgesys yra institucijų leidžiamas, nors kultūros nerekomenduojamas, toks elgesys nelaikomas socialine problema. Pažįstami gali tokiu būdu prisitaikančius individus vertinti dominuojančių kultūrinių akcentų terminais ir “apgaildestauti dėl jų”; tam tikrais atvejais jie gali jausti, kad “senasis Jonesy tikrai įklimpo į rutiną”. Nesvarbu, ar tai aprašoma kaip deviantinis elgesys, ar ne, – jis aiškiai reprezentuoja nukrypimą nuo kultūrinio modelio, kuriame žmonės įpareigojami aktyviai stengtis judėti (geriausiai – institucionalizuotomis procedūromis) socialinėje hierarchijoje pirmyn ir aukštin.

²⁷ Kraštutiniu atveju ji gali skatinti rezignaciją ir rutinišką veiklą (III adaptaciją) arba fatalistinį pasyvumą (IV adaptaciją), apie kuriuos dar kalbėsime.

²⁸ Bakke (*op. cit.*, p. 14) sako, “kad darbininkas mažiau už verslininkus ar profesionalus išmano apie procentus, dėl kurių jiems sekasi ar nesiseka. Todėl jis dažniau aiškina įvykius kaip laimės arba nelaimės išdavą.

²⁹ Plg. Warner R.A. *New Haven Negroes* ir Gosnell H.F. *Negro Politicians*, Chicago, 1935, p. 123 – 125. Abu autoriai rašo, kad turintys mažiau galimybių juodaodžiai labai mėgsta “lošti loterijoje”.

Tikėtina, jog šis adaptacijos tipas pakankamai dažnai pasitaiko visuomenėje, kurioje asmens socialinis statusas labai priklauso nuo jo pasiekimų. Kaip buvo daug kartų pažymėta³⁰, ši nepaliaujama konkurencinė kova kelia didelį susirūpinimą dėl statuso. Vienas iš būdų tuos rūpesčius palengvinti yra nuolatos žeminti savo aspiracijų lygį. Baimė skatina neveiklumą arba, tiksliau, rutinizuotą veiklą.³¹

Šitas socialinio ritualisto sindromas yra ir pažįstamas, ir pamokomas. Jo implicitinę gyvenimo filosofiją išreiškia daugelis kultūrinių klišių: „aš nekišu savo nosies“, „man patinka saugus lošimas“, „aš patenkintas tuo, ką gavau“, „daug nenorėkite, ir jūs nenusivilsite“. Kaip raudonas siūlas šias nuostatas persmelkia tema, kad iš didelių ambicijų kyla frustracija ir pavojus, o mažos ambicijos užtikrina pasitenkinimą ir saugumą. Tai yra atsakymas į situaciją, kuri atrodo grėsmingai ir kelia nepasitikėjimą. Ši nuostata būdinga darbininkams, kurie stengiasi, kad jų produktyvumas visada būtų vienodas, nes jie dirba pramonės organizacijoje ir prisibijo, kad juos „pastebės“ vadybinis personalas ir „kažkas atsitiks“, jeigu jų produktyvumas tai didės, tai mažės.³² Tai yra perspektyva įbauginto tarnautojo, uoliai konformistiško biurokrato privataus banko kasos narvelyje arba viešųjų darbų įmonės direkcijoje.³³ Trumpai, tai adaptacijos būdas, individualiai ieškant *privataus* išsigelbėjimo nuo pavojų ir frustracijų, kurie atrodo neatsiejami nuo konkurencijos dėl didžiųjų kultūros tikslų. Jo esmė: atmesti tuos tikslus ir dar tvirčiau laikytis saugios rutinos ir institucinių normų.

Jeigu manytume, kad žemesniųjų klasių amerikiečiams yra būdinga II adaptacija – „inovacija“ – prie frustracijų, kurias kelia dominuojantis kultūrinis didelių tikslų akcentavimas bei faktas, kad socialinės galimybės tam yra menkos, tai mes turėtume tikėtis, kad amerikiečiai iš *žemutinės vidurinėsios klasės (lower-middle class)* yra ypač plačiai atstovaujami tų, kuriems būdinga III adaptacija – „ritualizmas“. Mat būtent šioje klasėje tėvai paprastai nuolat verčia vaikus laikytis visuomenės moralinių mandatų, o socialinis kopimas aukštyne čia turi mažiau galimybių baigtis sėkmingai negu aukštutinėje viduriniojoje klasėje. Griežtas drausminimas laikytis institucinių normų sumažina II adaptacijos tikimybę ir padidina III adaptacijos tikimybę. Griežtas auklėjimas daugelį apkrauna sunkia baimės našta. Tad žemutinės vidurinėsios klasės socializacijos pavyzdžiai yra palankūs charakterio struktūrai, labiausiai linkusiai į ritualizmą,³⁴ ir atitinkamai, būtent šiame sluoksnyje III adaptacijos tipas turėtų pasitaikyti dažniausiai.³⁵

³⁰ Žr., pvz., Sulivan H.S. Modern conceptions of psychiatry. – Psychiatry, 1940 / 3, p. 111 – 112; Mead M. *And Keep Your Powder Dry*, New York, 1942, Chap. VII; Merton, Fiske and Curtis. *Mass Persuasion*, p. 59 – 60.

³¹ Janet P. The fear of action. – Journal of Abnormal Psychology, 1921 / 16, 150 – 160, ir labai įdomų tekstą Wells F.L. Social maladjustments: adaptive regression, *op. cit.*, kuriame rašoma apie čia nagrinėjamą adaptacijos tipą.

³² Roethlisberger F.J. ir Dickson W.J. Management and the Worker, Chap. 18, p. 531 ir toliau; o bendresniais klausimais žr. kaip visada įžvalgas Gilberto Murray pastabas, *op. cit.*, p. 138 – 139.

³³ Žr. sk. 7 – 9 mano knygoje *Social Theory and Social Structure*.

³⁴ Žr., pvz., Davis A. ir Dollard Y. *Children of Bondage*, Washington, 1940, Chapter 12 (‘‘Child Training and Class’’). Nors šiame skyriuje nagrinėjama, kaip vyksta socializacija žemutinės ir žemutinės vidurinėsios klasių negrų šeimose tolimuosiuose Pietuose, tai, kas ten pasakyta, su nežymiomis modifikacijomis tinka ir baltiesiems. Žr. taip pat: Erickson M.C. Child-rearing and social status. – American Journal of Sociology, 1946 / 53, p. 190 – 192; Davis A. ir Havighurst R.J. Social class and color differences in child-rearing. – American Sociological Review, 1946 / 11, p. 698 – 710: ‘‘...žmogaus vystymosi tyrinėtojams *socialinė klasė yra svarbiausia* tuo, kad ji nulemia ir sistematizuoja skirtingas mokymosi aplinkas skirtingų klasių vaikams’’. ‘‘Apibedrindami duomenis, pateiktus lentelėse, mes pasakytume, kad vidurinėsios klasės vaikus (autoriai neskiria žemutinio viduriniojo ir aukšutinio viduriniojo sluoksnių) anksčiau ir nuosekliau veikia įtakos, kurios vaikas daro tvarkinga, sąžininga, atsakinga ir paklusnia asmenybe. Šio ugdymo metu vidurinėsios klasės vaikai tikriausiai labiau kenčia dėl impulsų frustracijos.’’

³⁵ Šią hipotezę dar reikia patikrinti. Pradžia buvo padaryta ‘‘aspiracijų lygio’’ eksperimentais, kurie tiria tikslų formavimosi ir modifikacijos determinantes, užsiimant specifine eksperimentaliai suprojektuota veikla. Deja, dar neįveikta pagrindinė kliūtis, trukdanti daryti išvadas iš laboratorinės situacijos, pritaikomas kasdieniui rutinai. Laboratorinėje situacijoje eksperimento dalyvis, sprenddamas galvosūkius, aritmetikos uždavinius ir t.t. silpnai įsitraukia, palyginus su stipriomis emocijomis investicijomis, siekiant sėkmės tikslų kasdieniame gyvenime. Šie eksperimentai, kuriuose grupės susidaro tik *ad hoc*, nėra pajėgūs imituoti ir tą stiprų socialinį spaudimą, kuris patiriamas kasdieniame gyvenime (koks eksperimentas gali reprodukuoti, pavyzdžiui, irzlias šiuolaikinės Ksantipos priekabas: ‘‘bėda, kad tu neturi ambicijos; tikras vyras nueitų ir padarytų, ką reikia?’’). Iš tyrimų, kurie yra tikrai (nors tik tam tikrose ribose) relevantiški, žr. ypač Gould R. Some sociological determinants of goal strivings. – Journal of Social Psychology, 1941 / 13, p. 461 – 473; Festinger L. Wish, expectation and group standards as factors influencing level of aspiration. – Journal of Abnormal and Social Psychology, 1942 / 37, p. 184 – 200. Tyrimų santrauką žr. Lewin K. et al. Level of Aspiration. In: Hunt J.McV., ed. *Personality and the Behavior Disorders*, New York, 1944, I, Chap. 10.

Bet mes ir vėl, kaip šio darbo pradžioje, turime pažymėti, kad čia nagrinėjame prisitaikymo prie prieštaravimų kultūrinėje ir socialinėje struktūroje būdus: mūsų dėmesio centre nėra charakterio ar asmenybės tipai. Individai, išpainioję į šiuos prieštaravimus, gali pereiti ir pereina nuo vieno adaptacijos tipo prie kito. Galima spėti, kad kai kurie ritualistai, pedantiškai paisantys institucinių taisyklių, tiek į jas įklimpsta, kad tampa biurokratiniais virtuozais; kad jie elgiasi superkonformistiškai būtent kamuojami kaltės jausmo dėl ankstesnio institucinių taisyklių laužymo (t.y. II adaptacijos). Beletristika dažnai inscenizuoja, o klinikiniai atvejai gerai dokumentuoja situacijas, kai kartais pereinama nuo ritualistinės adaptacijos prie dramatiškų neteisėtose adaptacijos rūšių. Po ilgų superpaklusnumo tarpinių dažnai seka nepaklusnumo proveržiai.³⁶ Bet nors psichodinaminiai šio adaptacijos tipo mechanizmai buvo tikrai gerai identifikuoti ir susieti su drausminimo ir socializacijos formomis šeimoje, dar reikia plačių sociologinių tyrimų, kad paaiškintume, kodėl šios formos vienuose socialiniuose sluoksniuose ir grupėse pasitaiko dažniau negu kituose. Mano paties tyrimas tik apibrėžė analitinį karkasą šios problemos sociologiniam tyrimui.

IV. Atsiskyrimas

Jeigu I adaptacija (konformizmas) pasitaiko dažniausiai, tai IV adaptacija (kultūrinių tikslų ir institucinių priemonių atmetimas) tikriausiai yra pati rečiausia. Žmonės, kurie prisitaiko (arba neprisitaiko) šiuo būdu, yra, griežtai kalbant, *visuomenėje*, bet nepriklauso *jai*. Sociologiniu požiūriu, jie yra tikri svetimieji. Nepriimdami bendrų visuomenei vertybių, *visuomenės* (skirtingai nuo gyventojų) nariais jie gali būti laikomi tik fiktyviai.

Šiai kategorijai priklauso sergančių psichoze, nepritapėlių, parijų, benamių, valkatų, bastūnų, elgetų, chroniškų girtuoklių, narkomanų adaptacinis aktyvumas.³⁷ Jie atmetė tikslus, kurių siekti įpareigoja kultūra, ir jų elgesys nesiderina su institucinėmis normomis. Tai nereiškia, kad kai kuriais atvejais jų prisitaikymo būdo šaltinis nėra ta pati socialinė struktūra, kurią jie atmetė. Tai nereiškia ir to, kad pats jų egzistavimas nėra problema visuomenės nariams.

Šaltinių socialinėje struktūroje požiūriu, šis adaptacijos būdas yra labiausiai tikėtinas ten, kur individas nuodugniai asimiliavo ir kultūros tikslus, ir institucinę praktiką, *abiem* pripažindamas didelę vertę ir investuodamas į juos savo jausmus, bet nesulaukė sėkmės, kai žengė jam atvirais instituciniais

„Sėkmės“ kaip siekių ir pasiekimų santykio samprata, sistemingai taikoma aspiracijų lygio eksperimentuose, turi ilgą istoriją. Gilbert Murray pažymi, kad ši samprata vyravo tarp IV šimtmečio pr. Kr. Graikijos mąstytojų. Ir veikale *Sartor Resartus* Carlyle pažymi, kad „laimė“ (pasitenkinimas) gali būti išreikšta trupmena, kurios skaitiklis yra pasiekimai, o vardiklis – aspiracijos, siekimai. Tą pačią sąvoką nagrinėjo Williamas Jamesas (*The Principles of Psychology*, New York, 1902, I, p. 310). Žr. taip pat Wells F.J. *Op. cit.*, p. 879, ir Sorokin P.A. *Social and Cultural Dynamics*, New York, 1937, III, p. 161 – 164. Lemiamą reikšmę turi toks klausimas: ar ši žinoma koncepcija gali būti patikrinta griežtu eksperimentu, kuriame dirbtinė laboratorinė situacija adekvačiai atkuria svarbiausius realaus gyvenimo aspektus, ar disciplinuotas elgesio kasdiniame gyvenime rutinos stebėjimas pasirodys esąs produktyvesnis tyrimo metodas?

³⁶ Eleanor Clark romane *The Bitter Box* (New York, 1946) labai jautriai pavaizdavo šį procesą. Galima pacituoti Ericho Frommo samprotavimus iš *Escape from Freedom* (New York, 1941), p. 185 – 206, nors negaliu pasakyti, kad priimu jo „spontaniškumo“ ir „įgimtos žmogaus tendencijos vystytis“ sąvokas. Sociologiškai priimtinos formuluotės pavyzdys gali būti toks: „kol suponuojame <...>, kad būdingo Europos žemutinei viduriniajai klasei analinio charakterio priežastis yra tam tikra ankstyva patirtis, susijusi su defekacija, mes beveik neturime duomenų, kurie įgalintų mus suprasti, kodėl tam tikros klasės socialinis charakteris yra analinis. Bet jeigu mes suprantame šį charakterį kaip tam tikrą santykį su kitais, pagrįstą to charakterio struktūra ir kilusį iš išorinio pasaulio patirties, tai mes turime raktą suprasti, kodėl visas žemutinės vidurinėsios klasės gyvenimo būdas, jos siaurumas, izoliacija ir priešiškus nūlėmė šios rūšies charakterio struktūros išsivystymą“ (P. 293 – 294). Kita Frommo formuluotė kyla iš tam tikro šių laikų geranoriško anarchizmo, ir aš ją laikau abejotina: „...žmoguje taip pat esama tam tikrų įgimtų psichologinių savybių, kurios turi būti patenkintos. Atrodo, kad pati svarbiausia yra tendencija augti, vystytis ir realizuoti potencijas, kurias žmogus išvystė per istoriją – kaip, pvz., sugebėjimą kūrybiškai ir kritiškai mąstyti... Taip pat atrodo, kad ši bendra tendencija augti – kuri yra tokios pat biologinės tendencijos psichologinis ekvivalentas – pasireiškia tokiomis specifinėmis tendencijomis kaip laisvės troškimas ir neapykanta priespaudai, kadangi laisvė yra pamatinė bet kokio augimo sąlyga“ (P. 287 – 288).

³⁷ Žinoma, tai pernelyg glaustas teiginys. Šie individai gali turėti tam tikras orientacijas į savo visuomenės grupių vertybes, o kartais ir į normalios visuomenės vertybes. Kitaip sakant, jie gali pereiti prie kitų adaptacijos būdų. Bet IV adaptacija gali būti lengvai aptikta. Nelso Andersono pateiktas valkatų elgesio ir nuostatų aprašymas lengvai gali būti performuluotas mūsų analitinės schemos terminais. Žr.: *The Hobo*, Chicago, 1923, p. 93 – 98, *et passim*.

keliais. Kyla dvejopas konfliktas: interiorizuota moralinė pareiga naudoti institucines priemones konfliktuoja su vertimu griebtis neteisėtų priemonių (kurios gali atnešti sėkmę), ir individas negali pasinaudoti priemonėmis, kurios yra ir teisėtos, ir veiksmingos. Konkurencinė santvarka išlieka, bet frustruoti ir sužaloti individai, kurie nepajėgia prie jos pritapti, iš jos iškrinta. Defetizmas, kvietizmas ir resignacija yra išsigelbėjimo mechanizmai, kurie galų gale nukreipia “bėgti” nuo visuomenės reikalavimų. Tai yra priemonė, kurios griebiamasi, kai nesiliauja nesėkmės stengiantis priartėti prie tikslo teisėtomis priemonėmis, ir kai dėl internalizuotų draudimų nesugebama pasinaudoti neteisėtais keliais. Šis procesas vyksta, vis dar neišsivadėjęs sėkmės kaip aukščiausio tikslo. Konfliktas išsprendžiamas, atmetus abu jo varomuosius elementus, ir tikslus, ir priemones. Išsigelbėjimas yra pilnutinis, konfliktas eliminuojamas, o individas – asocializuojamas.

Tradiciškai mąstantys visuomenės atstovai visuomeniniame ir ritualizuotame gyvenime labiausiai smerkia būtent šį deviantinio elgesio tipą. Skirtingai nuo konformisto, kurio dėka visuomenės mechanizmas gali veikti, toks deviantas yra neproduktyvi našta. Skirtingai nuo novatoriaus, kuris mažų mažiausiai yra “apsukrus” ir aktyvus, jis nežvelgia vertės tikslingumo, kuri kultūra taip vertina. Skirtingai nuo ritualisto, kuris bent jau prisilaiko papročių, jis mažai paiso institucinės praktikos.

Visuomenė nelengvai priima šių vertybių atmetimą. Kitaip ji tas vertybes kvestionuotų. Visuomenė nepaliaujamai persekioja tuos, kurie atsisakė varžytis dėl sėkmės, – netgi jų prieglaudose. Pačiame Chicago’s valkatų rajono centre stovi knygų prekystaliai, pilni prekių, skirtų atgaivinti nebegyvus siekius.

“Gold Coast knygynas yra seno namo rūsyje, atitvertas nuo gatvės ir įsispraudęs tarp dviejų verslo įstaigų. Visa erdvė priešais pilna stalų ir rėksmingų plakatų bei afišų.

Šie atvirukai reklamuoja tokias knygas, kurios turėtų pritraukti dėmesį atsidūrusiųjų dugne. Skaitome: “...Tūkstančiai žmonių kasdien praeina pro šią vietą, bet daugelio jų finansiniai reikalai nėra geri. Jie niekada neaplenkia rentininkų daugiau nei pora žingsnių. Užtat jie turėtų būti drąsesni ir ryžtingesni”. “Veržkitės pirmyn”, kol nepasenote ir neatsidūrėte sąvartyne. Jeigu jūs norite išvengti šio baisaus likimo – žmonių daugumos likimo – įeikite ir nusipirkite “The Law of Financial Success”. Ši knyga padovanos jums keletą naujų idėjų ir išves jus į sėkmės kelią. 35 centai.

Visada būna žmonių, slampinėjančių prie prekystalių. Bet jie retai perka. Valkatai sėkmė per brangus dalykas, net jeigu ji tekainuoja 35 centus.”³⁸

Nors valkata yra smerkiamas realiame gyvenime, jis gali būti pasitenkinimo šaltiniu fantastiniame gyvenime. Kardineris spėlioja, kad tokie personažai šiuolaikiniame folklore ir populiariojoje kultūroje palaiko “moralę ir savigarbą reginiu žmonių, kurie atmeta ir niekina įsigalėjusius idealus”. Tokio personažo prototipas kine, be abejonės, yra tas, kurį vaidina Charlie Chaplinas.

“Jis yra Misteris Niekas ir labai gerai supranta savo nereikšmingumą. Jis visuomet yra taikinyš beprotiškame, išmušančiame iš vėžių pasaulyje, kuriame jam nėra vietos ir iš kurio jis nuolat bėga į savimi patenkintą tinginiavimą. Jis nekonfliktuoja, kadangi išsivadėjęs saugumo ir prestižo paieškų ir resignavo, neturėdamas jokių pretenzijų į dorybę arba kitokių privilegijų. (Tai tikslus charakterologinis IV adaptacijos portretas.) Į įvykius pasaulyje jis visada įsivelia per atsitiktinumą. Čia jis susiduria su blogiu bei agresija prieš silpnuosius ir bejėgius ir atremti to jis neturi jėgų. Tačiau visada, pats to nenorėdamas, jis tampa nuskriaustųjų ir engiamųjų gynėju: ne dėl savo organizacinių sugebėjimų, bet natūralaus ir akiplėšiško išradinumo dėka atrasdamas silpnąsias skriaudėjų vietas. Jis visada lieka nusizeminęs, neturtingas ir vienišas, tačiau niekina nesuprantamą pasaulį ir jo vertybes. Todėl jis tipiškasis mūsų laikams: *jį kamuoją dilema, arba būti sutriuškintam kovoje už socialiai aprobuotus sėkmės ir galios tikslus (jis juos pasiekia tik vieną kartą – “Aukso karštingėje”), arba pasiduoti beviltiškai resignacijai ir pabėgti nuo jų.* Gerai, kad Charlie’o personažas gali džiaugtis savo sugebėjimu pergudrauti pakilusias prieš jį blogio jėgas, – jeigu jis nusprendžia taip padaryti. Tai

* Finansinės sėkmės dėsniis. (Vert. past.).

³⁸ Zorbaugh H.W. *The Gold Coast and the Slum*, Chicago, 1929, p. 108.

kiekvienam žmogui kelia pasitenkinimą, nes jis gali jausti, kad galutinis bėgimas nuo socialinių tikslų į vienatvę yra pasirinkimo aktas, o ne jo pralaimėjimo simptomas. Mickey Mouse'as yra Chaplino sagos tęsinys.³⁹

Tad šis, ketvirtasis, adaptacijos būdas būdingas tiems socialiai nuskriaustiesiems, kurie, nors ir negauna visuomenės atlyginimo, užtat ir patiria mažai frustracijų, kurios laukia tų atlyginimų besivaikančiųjų. Be to, tai yra greičiau privatus, o ne kolektyvinis adaptacijos būdas. Nors gali būti traukos centrų, kurie suburia tokius deviantus ir, nors jie gali pasisavinti šių deviantinių grupių subkultūrą, jų adaptacija daugiausia yra privati ir izoliuota, o ne suvienyta naujo kultūros kodekso egidoje. Kolektyvinės adaptacijos tipą dar reikia aptarti.

V. Maištas

Ši adaptacija veda žmones už juos supančios socialinės struktūros ribų suprojektuoti ir stengtis įgyvendinti naują, tai yra smarkiai modifikuotą, socialinę struktūrą. Maišto prielaida yra susvetimėjimas dominuojantiems tikslams ir standartams. Jie pradedami interpretuoti kaip grynai savavališki. O savavališkas yra būtent toks dalykas, kuris negali nei reikalauti sau ištikimybės, nei būti teisėtas, nes jis lygiai taip pat galėtų būti ir kitoks. Atrodo, kad mūsų visuomenėje organizuoti maištininkų sąjūdžiai siekia įdiegti socialinę struktūrą, kurioje kultūriniai sėkmės standartai būtų smarkiai modifikuoti ir kurioje nuopelnas, pastanga ir atlyginimas tiksliau atitiktų vienas kitą.

Bet prieš nagrinėdami "maištą", mes turime atskirti jį nuo išoriškai panašaus, bet iš esmės skirtingo tipo – *ressentiment*. Šią sąvoką įvedė Nietzsche, teikęs jai labai specifišką prasmę. Ją perėmė ir sociologiškai išvystė Maxas Scheleris.⁴⁰ Šį sudėtingą jausmą sudaro trys tarpusavyje susiję elementai. Pirmas, tai difuziški neapykantos, pavydo ir priešiško jausmai; antra, supratimas, kad esi bejėgis aktyviai išreikšti tuos jausmus prieš asmenį ar socialinį sluoksnį, kurie juos kelia. Ir trečia, nuolatinė šito bejėgiško priešiško patirtis.⁴¹ Esminis *ressentiment* ir maišto skirtumas yra tas, jog pirmasis nereiškia, kad vertybės tikrai pasikeitė. *Ressentiment* pavyzdį rasime pasakėčioje apie rūgščias vynuoges. Čia tik sakoma, kad trokštami, bet nepasiekiami tikslai neįkūnija pripažintų vertybių, – juk ir lapė pasakėčioje nesako, kad ji nenori saldžių vynuogių; ji tik sako, kad štai šios konkrečios vynuogės nėra saldžios. Iš kitos pusės, maištas reiškia tikrą vertybių perversmą. Asmeninė ar atjaučiama svetima frustracijos patirtis sąlygoja visišką anksčiau pripažintų vertybių išsižadėjimą – maištinga lapė tiesiog išsižada saldžių vynuogių pomėgio. Kas jaučia *ressentiment*, prakeikia tai, ko pats paslapčiomis trokšta. Maištininkas prakeikia patį troškimą. Tačiau nepaisant šių skirtingų sąvokų, organizuotas maištas gali remtis plačiomis pavyduolių ir nepatenkintųjų masėmis, paastrėjus instituciniams nesklaidumams.

Kai institucinė sistema yra laikoma barjeru teisėtiems tikslams patenkinti, paruošiama scena maištui kaip adaptaciniam atsakymui. Kad prasidėtų organizuota politinė veikla, reikia ne tik išsižadėti ištikimybės egzistuojančiai socialinei struktūrai, bet ir peradresuoti ją naujoms grupėms, išpažįstančioms naują mitą.⁴² Dvejopa mito funkcija yra lokalizuoti plataus masto frustracijas socialinėje struktūroje ir nupiešti alternatyvinę struktūrą, kurioje nebūsią nepelnytų frustracijų. Tai

³⁹ Kardiner A. *The Psychological Frontiers of Society*, New York, 1945, p. 369 – 370. (*Išskirta mano*).

⁴⁰ Scheler M. *L'homme du ressentiment*, Paris, b.m. Šis esė pirmą kartą buvo paskelbtas 1912 m.; pataisytas ir papildytas jis pateko į Schelerio *Abhandlungen und Aufsätze*. Vėliau buvo spausdintas jo *Vom Umsturz der Werte* (1919). Paskutiniuoju tekstu naudotasi verčiant į prancūzų k. Jis turėjo didelės įtakos įvairiems intelektualų sluoksniams. J.V. McGillas (Scheler's theory of sympathy and love. – *Philosophy and Phenomenological Research*. 1942 / 2, p. 273 – 291) labai išsamiai ir visapusiškai aptaria šį Schelerio esė, nurodydamas kai kuriuos jo trūkumus, aspektus, kuriais jis anticipavo nacistų pažiūras, jo antidemokratinę orientaciją ir tuo pat metu, – kartais labai puikias išvalgas. Svendas Ranulfas irgi kritiškai analizuoja Schelerio darbą, teisingai kritikuodamas Schelerio nuomonę, kad socialinė struktūra *ressentiment* atžvilgiu atlieka tik antraeilį vaidmenį. Žr. jo *Moral Indignation and Middle-Class Psychology: A Sociological Study*, Copenhagen, 1938, p. 199 – 204.

⁴¹ Scheler M. *Op. cit.*, p. 55 – 56. Joks angliškas žodis (lietuviškas taip pat. – *Vert. past.*) iki galo neatskleidžia visų žodžio *ressentiment* reikšmės atspalvių; vokiečių kalboje, atrodo, tam labiausiai tinka žodis *Groll*.

⁴² Pettie G.S. *The Process of Revolution*, New York, 1938, p. 8 – 24; ypač žr. jo "vaizduotės užvaldymo" analizę.

yra veiklos chartija. Šiame kontekste dar labiau išaiškėja konservatorių kontrmito funkcijos, kurias trumpai anksčiau jau aptarėme: koks bebūtų masinės frustracijos šaltinis, jo neįmanoma aptikti bazinėje visuomenės struktūroje. Taigi konservatyvus mitas gali teigti, kad šios frustracijos plaukia iš daiktų prigimties ir yra būdingos visoms socialinėms sistemoms. “Neįmanoma išvengti laikas nuo laiko paplintančio masinio nedarbo ir ekonominių depresijų; taip ir žmogus yra geros nuotaikos vieną dieną, ir blogos – kitą.”⁴³ Jeigu konservatoriai nepropaguoja neišvengiamumo doktrinos, tai jie skelbia laipsniško ir lėto padėties gerinimo doktriną: “keletas pakeitimų šen ir ten, ir reikalai klosis taip gerai, kaip tik jie gali klotis”. Tai gali būti ir doktrina, kuri priešiskumą socialinei struktūrai nukreipia į patį individą, kuris esąs “nevykėlis”, kadangi “šioje šalyje kiekvienas tikrai gauna tai, kas jam priklauso”.

Ir maišto, ir konservatizmo mitai linkę “užvaldyti vaizduotę”, stengdamiesi taip apibrėžti situaciją, kad paskatintų išgyvenantį frustraciją asmenį arba pereiti prie V adaptacijos, arba jos išvengti. Didžiausio maištininkų priešiskumo objektas būna renegatas, kuris, nors jam sekasi, išsižada vyraujančių vertybių. Mat jis ne tik kvestionuoja vertybes, kaip tai daro ir nepriklausantieji jo grupei, bet ir parodo, kad pažeista grupės vienybė.⁴⁴ Tačiau kaip buvo daug kartų pažymėta, paprastai būtent kylančios klasės nariai, o ne labiausiai užguitų sluoksnių nariai organizuoja tuos, kurie jaučia *ressentiment* ir maištauja, į revoliucinę grupę.

Postūmis į anomiją

Socialinė struktūra, kurią ištyrėme, stumia į anomiją ir deviantinį elgesį. Tokia socialinė santvarka verčia pralenkti konkurentus. Kol jausmai, palaikantys šią konkurencinę sistemą, yra tolygiai pasiskirstę visame veiksmų diapazone ir neapsiriboja galutiniu “sėkmės” rezultatu, priemonių pasirinkimas daugiausia išlieka institucijų kontroliuojamas. Bet kai pačios konkurencijos teikiamas pasitenkinimas kultūriškai nebeakcentuojamas ir beveik visas dėmesys sutelkiamas į rezultatą, kyla stresas, kuris griaua reguliuojančią struktūrą. Silpnėjant institucinei kontrolei, artėjama prie situacijos, kurią filosofai utilitaristai klaidingai laikė visuomenei tipiška: kurioje asmeninės naudos apskaičiavimai ir bausmės baimė yra vieninteliai reguliuojantys veiksniai.

Šis postūmis į anomiją nėra vienodai stiprus visoje visuomenėje. Analizėje aš bandžiau nurodyti, kokie sluoksniai yra labiausiai linkę elgtis deviantiškai, ir nustatyti tam tikrus mechanizmus, kurie sukelia tokį elgesį. Problemą supaprastindamas, piniginę sėkmę laikiau pagrindiniu kultūriniu tikslu, nors, žinoma, bendrų vertybių arsenale esama ir alternatyvių tikslų. Pavyzdžiui, intelektualių ir meninių pasiekimų sferos siūlo alternatyvius karjeros modelius, kurie gali nežadėti didelio piniginio atlyginimo. Kiek kultūros struktūra suteikia šioms alternatyvoms prestižą, o socialinė struktūra leidžia jomis pasinaudoti, sistema yra šiek tiek stabilizuojama. Potencialūs atsiskyrėliai vis dar gali elgtis konformistiškai šių pagalbinių vertybinių sistemų požiūriu.

Tačiau pagrindinės su anomija susijusios tendencijos išlieka, ir būtent dėl to čia pateikta analitinė schema nusipelno ypatingo dėmesio.

Šeimos vaidmuo

Surinkdamas į vieną vietą išbarstytas tekste implikacijas, pabaigoje turiu pasakyti keletą žodžių apie tą vaidmenį, kurį pateiktas deviantinio elgesio atvejais vaidina šeima.

Žinoma, būtent šeima yra pagrindinis liudininkas, perduodantis kultūrinius pavyzdžius būsimai kartai. Bet ligi šiol nebuvo pastebėta, kad šeima daugiausia perduoda kultūros dalį, pasiekiamą tam socialiniam sluoksniui ir grupei, kuriai priklauso tėvai. Tad šeima yra mechanizmas drausminti vaiką terminais kultūrinių tikslų ir normų, būdingų siauram grupių diapazonui. Socializacija neapsiriboja tiesioginiu mokymu ir drausminimu. Šis procesas, bent iš dalies, yra netyčinis. Visai nepriklausomai nuo tiesioginių pamokymų, atlyginimų ir bausmių vaiką veikia socialiniai prototipai, kurių liudininku

⁴³ R.S. ir H.M. Lyndai (*Middletown in Transition*, New York, 1937, p. 408) pateikia keletą kultūrinių stereotipų, kurie yra konservatyviojo mito pavyzdžiai.

⁴⁴ Žr. taiklius Georgo Simmelio teiginius jo *Soziologie* (Leipzig, 1908), p. 276 – 277.

jis tampa, stebėdamas kasdienį elgesį ir girdėdamas įprastinius tėvų pokalbius. Neretai *vaikai atranda ir pasisavina kultūrinius reguliarumus, net jeigu jie lieka implicitiškai ir nesuformuluoti taisyklių pavidalu.*

Kad vaikai socializacijos procese atranda reguliarumus, kurių jiems eksplicitiškai nesuformulavo vyresnieji arba bendraamžiai ir kurių neformuluoja jie patys, išpūdingiausiai liudija kalbos pavyzdžiai, kuriuos galima stebėti su klinikišku tikslumu. Iškalbingiausias yra nuolat pasikartojančios vaikų kalbos klaidos. Vaikas spontaniškai vartos tokius žodžius, kaip “mouses” arba “moneys”^{*}, nors jam niekada neteko tokių žodžių girdėti arba būti mokytam “gramatinės taisyklės, kaip sudaryti daugiskaitą”. Arba jis konstruos tokius žodžius kaip “falled”, “runned”, “singed”, “hited”^{**}, nors trejų metų jo niekas nemokė asmenavimo “taisyklių”. Jis pavadins pasirinktą skanėstą “gooder”^{***} už kitą, arba, būdamas logiškas, jis aprašys tą daiktą kaip “goodest”^{****} iš visų. Akivaizdu, kad jis atrado implicitišką paradigmas sudaryti daugiskaitą, asmenuoti veiksmažodžius ir kaityti būdvardžius. Tai liudija pats jo klaidų pobūdis ir neteisingas paradigmų vartojimas.⁴⁵

Tad galima spėti, kad vaikas lygiai taip pat aktyviai *atranda implicitišką kultūrinio vertinimo, žmonių ir daiktų kategorizavimo bei vertinamų tikslų paradigmas ir jų pagrindu veikia*, o ne tik asimiliuoja eksplicitišką kultūrinę orientaciją, kurią nustato begalinis tėvų įsakų, aiškinimų ir raginimų srautas. Atrodo, kad svarbius socializacijos proceso tyrimus, kuriuos vykdo gelminės psichologijos specialistai, reikia papildyti tiesioginiu kultūros difuzijos šcimoje stebėjimu. Gali būti, kad vaikas laikosi jo atrastos kasdieniame tėvų elgesyje kultūros vertybių paradigmos netgi tada, kai tam prieštarauja jų eksplicitiškai patarimai ir raginimai.

Aptariamiems dalykams labai svarbus ir tėvų siekių perkėlimas į vaiką. Kaip gerai žinoma, daugelis tėvų, patyrę asmeninę “nesėkmę” ar tik ribotą “sėkmę”, gali pritildyti savąjį tikslo akcentavimą ir atidėti tolimesnes pastangas, bandydami pasiekti tą tikslą per savo vaikus. “Įtakos subjektas gali būti motina arba tėvas. Dažnai tai būna tas atvejis, kai vienas iš tėvų viliasi, kad vaikas pasieks tas aukštumas, kurių jam arba jai nepavyko pasiekti.”⁴⁶ Tirdami gyvenamųjų namų bendrijų socialinę organizaciją mes atradome, kad ir negrai, ir baltieji iš žemutinių profesijų atstovų reiškia siekius, kad jų vaikai padarytų profesinę karjerą.⁴⁷ Jeigu tolimesni tyrimai patvirtintų šį radinį, tai turėtų didelę reikšmę mūsų problemai. Mat jeigu kompensacinis tėvų ambicijų projektavimas vaikuose yra plačiai paplitęs, tai būtent tie tėvai, kurie yra mažiausiai pajėgūs užtikrinti savo vaikams laisvę naudotis galimybėmis, – “nevykėliai” ir “nusivylusieji”, – daro didelį spaudimą savo vaikams, kad jie daug siektų. Šitas didelių siekių ir ribotų realių galimybių sindromas ir skatina (kaip matėme) deviantinį elgesį. Tai aiškiai rodo, kad norėdami mūsų analitinės schemos perspektyvoje suprasti netyčinį šeimos vaidmenį drausminimu generuojant deviantinį elgesį, turime tirti profesinį tikslų formavimąsi keliuose socialiniuose sluoksniuose.

Baigiamosios pastabos

Turėtų būti aišku, kad pateikti samprotavimai nėra moralistiniai. Ką skaitytojas bemanytų apie klausimą, ar socialinės struktūros tikslų ir priemonių fazių koordinacija yra morališkai pageidautinas dalykas, yra aišku, kad dėl jų netobulos koordinacijos kyla anomija. Kadangi viena iš bendriausių socialinės struktūros funkcijų yra socialinio elgesio numatomumo ir reguliarumo užtikrinimas, jos

* “Mouse” (“pelė”) teisinga daugiskaitos forma yra “mice”; žodžio “money” (“pinigai”) daugiskaita anglų kalboje nevertinama. (*Vert. past.*)

** “Nukrito”, “bėgo”, “dainavo”, “pataikė” (angl). R. Merton vaizduojamas vaikas daro anglų kalbos gramatinę klaidą, netaisyklingų veiksmažodžių *Past Indefinite Tense* konstruodamas pagal taisyklingųjų veiksmažodžių pavyzdį. Jis turėtų sakyti: “fell”, “hit”, “ran”, “sang”. (*Vert. past.*)

*** “Geresniu”. Turėtų būti “better”. (*Vert. past.*)

**** “Geriausią”. Turėtų būti “best”. (*Vert. past.*)

⁴⁵ W. Stern *Psychology of Early Childhood* (New York, 1924, p. 166) konstatuoja *faktą*, kad tokios klaidos daromos (pvz., “drunked” vietoje “drank”), bet jis nedaro išvadų apie implicitiškų paradigmų atradimą.

⁴⁶ Murray H.A. et. al. *Explorations in Personality...*, p. 307.

⁴⁷ Iš planuojamų bendrijų tyrimo: Merton R.K., West P.S., Jahoda M. *Patterns of Social Life*.

efektyvumas darosi vis mažesnis, kai tie socialinės struktūros elementai disocijuojasi. Kraštutiniu atveju, numatomumas yra minimalus ir įsigali tai, kas gali būti pavadinta anomija arba kultūriniu chaosu.

Šis esė apie struktūrinius deviantinio elgesio šaltinius yra tik preliudija. Jame nebuvo detalai išnagrinėti struktūriniai elementai, kurie gyvenančius blogai išbalansuotoje socialinėje struktūroje individus įgalina atsakyti vienu, o ne kitu alternatyviu atsaku. Mano esė daugiausia ignoroja, bet neneigia svarbos socialinių psichologinių procesų, kurie determinuoja konkrečius šių atsakymų įvykius; jame tik trumpai nagrinėjamos deviantinio elgesio socialinės funkcijos; analitinės schemas aiškinamosios galios empirinis patikrinimas nėra galutinis, nes tam reikia nustatyti deviantinio ir konformistinio elgesio variacijas įvairiose grupėse; jame tik palietėme maištingą elgesį, kuriuo siekiama pertvarkyti socialinę struktūrą.

Manau, kad šios ir su jomis susijusios problemos gali būti naudingai analizuojamos, taikant šią schemą.

Vertė Zenonas Norkus